

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Навчально-науковий інститут мистецтв
Кафедра управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та
івентменеджменту

ДИПЛОМНА РОБОТА

бакалавр

(освітній рівень)

на тему: **КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ВЕРХОВИНСЬКОЇ
ОТГ ШЛЯХИ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ**

-

Виконала: студентка IV курсу, групи МСДз-41

напряму підготовки 6.020106

«Менеджмент соціокультурної діяльності»

Блищук Марина

(прізвище та ініціали студента)

Керівник: к.п.н., доц. Маланюк Т.З.

(прізвище та ініціали)

Рецензент:

(прізвище та ініціали)

Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ	5
1.1. Характеристика стану території і населених пунктів Верховинської ОТГ.....	5
1.2. Наукові дослідження культурно-історичної спадщини Верховинської Гуцульщини.....	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ВЕРХОВИНСЬКОЇ ОТГ	24
2.1. Матеріальна культурна спадщина.....	24
2.2. Нематеріальна культурна спадщина.....	31
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРОМОЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ НАДБАНЬ ГУЦУЛЬСЬКОГО КРАЮ	39
3.1. Напрямки використання та популяризації культурної спадщини Верховинської ОТГ.....	39
3.2. Роль музеїв у збереженні культурної спадщини Гуцульщини.....	54
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Туристичний потенціал будь-якої з областей України є великим та завжди приваблює як внутрішнього, так і зовнішнього туриста. З року в рік частка інвестицій в туризм зростає і вимагає відповідно покращень як приватного, так і першою чергою – державного сектору. Без інвестицій по обидва боки сфер послуг, неможливо уявити ту якість, яку прагнемо бачити в контексті євроінтеграції.

Верховинщина як багатий на таланти серед населення, так і численні природні та історико-культурні пам'ятки край на Прикарпатті займає одне із провідних місць в туризмі. Зростає роль не лише зеленого, а й історико-краєзнавчого туризму. Багато в чому тут є заслуга активних користувачів соцмереж з Гуцульщини, які через власні блоги популяризують вітчизняну мову, культуру та традиції і відповідно пропонують для відвідин раніше невідомі для мандрівників туристичні локації. Серед них і найбільш мальовничі церкви краю, хата-гражда, музеї М. Грушевського та І. Франка в Криворівні, Хата-музей кінофільму «Тіні забутих предків», музей Гуцульщини та відповідно музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів імені Р. Кумлика у Верховині і ін. Дані туристичні об'єкти є вкрай вагомим туристичним магнітом у розвитку краю, його економіці та приверненню уваги зовнішнього світу.

Об'єктом дослідження – є матеріальна та нематеріальна культура Верховинської ОТГ як туристичні магніти краю в його історико-культурному, соціально-економічному та туристичному розвитку.

Предметом дослідження – виступають процеси утворення кожної із пам'яток, еволюція нематеріальної культури на Гуцульщині та шляхи збереження і популяризації культурно-історичної спадщини Верховинщини у наші часи.

Виходячи з актуальності, об'єкту та предмету дослідження, перед нами поставлено такі **завдання як:**

– дати коротку історико-географічну характеристику населеним пунктам досліджуваного регіону;

- проаналізувати наявну історіографічну базу на обрану нами тематику;
- дослідити особливості матеріальної та нематеріальної культури на Верховинщині;
- охарактеризувати основні шляхи збереження історико-культурної спадщини Верховинської ОТГ, в тому числі на прикладі музейних комплексів.

Стан наукової розробки. Обрана нами тема була предметом і об'єктом досліджень для таких науковців як О. Бейдик [4], В. Грабовецький [27-28], І. Дмитрук [38], В. Клапчук [59-60], М. Костриця [68], М. Лаврук [81], Г. Луцюк [82-83], Паска Т. [105 – 107], І. Сеньків [125-126], Б. Яремко [150] і ін.

Методологічну основу роботи складають принципи історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. У роботі використані загальнонаукові та спеціальнонаукові методи. Реалізація поставлених завдань забезпечена врахуванням міждисциплінарної специфіки дослідження. Із загальнонаукових застосовано методи аналізу, синтезу, індукції, а також порівняльний, логіко-лінгвістичний та описовий.

Наукова новизна дипломного дослідження полягає в тому, що нами робиться комплексна спроба узагальнити матеріал про історико-культурну спадщину Верховинської ОТГ на матеріальному і нематеріальному рівнях та відповідно узагальнити пропозиції щодо вдосконалення шляхів збереження цієї спадщини через музейні та громадські простори.

Практичне значення дипломної роботи – отриманих результатів даної дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані у науково-дослідницькій, начальній і культурно-просвітницькій сферах. Зібраний фактологічний матеріал та науково-теоретичні узагальнення можуть слугувати для подальшого аналізу цього дослідження.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе також і 6 підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел (153 найменування) та 6 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

1.1. Характеристика стану території і населених пунктів Верховинської ОТГ.

Якщо звернутися до електронного видання: Енциклопедія сучасної України, то відомості про селище міського типу Верховина виглядатимуть досить стисло. Зокрема, географічні показники вказують, що смт. Верховина розташоване у гірській частині Карпатських гір на схід від Черногірського хребта, на березі річки Чорний Черемош, за 112 км від обласного центру – Івано-Франківська, приблизно така ж відстань до міста Чернівці. Найближча залізнична станція – в смт. Ворохта – за 32 км, єдине сполучення автошляхами. До речі, район не газифікований. Площа селища складає 52,2 км² (з сільськогосподарськими угіддями), населення – 5494 особи (2001 р.), переважна більшість якого – українці [114].

Процеси децентралізації в Україні змінили адміністративну організацію самоврядування, що своєю чергою, значно збільшило площу, кількість населення та ресурси об'єднаних територіальних громад. Так, відповідно до розпорядження Кабміну за № 714-р, від 12 червня 2020 р., з 2020 у Верховинському районі Івано-Франківської області утворено три об'єднані територіальні громади: Білоберезька, Верховинська та Зеленська. Найбільше громад – 11, об'єднала навколо себе Верховинська [123]. Нині до складу територіальної громади входить 20 населених пунктів: Верховина, Віпче, Буковець, Черетів, Верхній Ясенів, Рівня, Голови, Чорна Річка, Замагора, Ільці, Великий Ходак, Красник, Красноїлля, Вигода, Кривопілля, Волова, Стаїще, Криворівня, Бережниця, Перехресне [130, с. 6].

Таким чином, з 2020 р. Верховинська об'єднана територіальна громада значно збільшилася: площа громади становить 429, 4 км², а населення – 19890 осіб. [10]. Загалом, площа управління Верховинської селищної ради зросла більше ніж у вісім разів, а кількість населення – у понад три з половиною рази, середня густина населення – 46 осіб на 1 км². Населені пункти громади розташовані на висоті від 600 до 1300 метрів над рівнем моря [129, с. 6] і відповідно до законодавства України всі вони мають статус «гірських населених пунктів» [51].

Верховина оточена горами: на південь від Яблуницького перевалу, де на межі із Закарпаттям, простягається Чорногора – найвищий гірський масив Українських Карпат; з іншого боку – між Верховиною, Ворохтою, Косовом до межі з Чернівецькою областю розташовані Покутсько-Буковинські Карпати. На півдні – кордон з Румунією, де виділяють Чивчинські гори, ще трохи північно-східніше – Гринявський хребет. Зовсім поруч підноситься найвища гора України – Говерла (2061 м) та інші мальовничі гірські вершини. Верховина відноситься до гірського кліматичного району, де щороку спостерігається стійкий сніговий покрив, що тримається аж до квітня, заморозки тривають до першої декади травня, осінні приморозки приходять у середині жовтня; середня тривалість безморозного періоду 160-170 днів; річна кількість опадів – 760-1000 мм, що часто спричиняє паводки на гірських річках [25].

На території Верховинського району розвідані корисні копалини: пісковики, вапняки, мергель, гравій, мармур, граніт, родоніт, марганцеві руди, нафта, навіть прояви розсипів золота [12]. Однак, усі ці зазначені природні багатства краю за своєю концентрацією та іншими економічними показниками не входять до Прикарпатської зони районування України за мінерально-сировинними ресурсами, що об'єднує декілька значних територіальних зосереджень родовищ корисних копалин (згідно з геологічною регіоналізацією), бо немає відповідного високого рівня концентрації та освоєння родовищ. Як до прикладу, сусідня Надвірнянщина, на території якої не лише розташовані нафтові, нафтогазоконденсатні й газоконденсатні родовища, поклади озокериту і менілітових сланців, але й на місцевій сировині даних родовищ працює Надвірнянський нафтопереробний завод тощо [88, с. 525-527].

Найпоширеніші ґрунти: бурі гірсько-лісові щебенюваті та дерново-буроземні, при цьому рільництво майже не розвинене – значна територія громади вкрита лісами та полонинами. Що дає можливість для розвитку та функціонування лісової промисловості. Нині у Верховинській ОТГ основні діючі підприємства це ті, що спеціалізуються на лісопереробці; з виготовлення м'ясомолочної продукції та зелений туризм – сфера діяльності малих приватних господарств [12].

Як бачимо з наведеної таблиці [див. додаток А], промисловість Верховинської ОТГ це – підприємства лісопереробної галузі, які складають основу прибутків для місцевого бюджету. Варто зазначити, що у лісопереробній галузі підприємницьку діяльність здійснюють також й інші юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які використовують місцеві сировинні ресурси. Цікаво, що ТОВ «Верховинка», основним видом діяльності якого є виробництво чаїв з лікарських рослин, нещодавно відкрило технологічну лінію для виготовлення карпатських бальзамів, лікарських настоянок на місцевих травах. На вкритих альпійськими луками горах, збережено приватне скотарство – розведення великої рогатої худоби та овець. У Верховинській ОТГ зареєстровано 27 фермерських господарств – юридичних осіб [109], що становить лише 2% від аграрного сектору економіки громади, решта 98% – індивідуальні селянські господарства [130, с. 39].

Природні умови Карпат упродовж століть сформували традиційний гуцульський гірський уклад життя та спосіб ведення господарства. Суворі кліматичні умови та високогірний рельєф місцевості за майже повної відсутності ріллі визначили зайнятість гуцулів Верховини – тваринництво, лісове господарство та обробка дерева. Місцеві для власних потреб та на продаж розводять корів, овець та коней, яких випасають на високогірних полонинах та сільських пасовищах – толоках. У громаді зараз відроджують особливу породу гуцульських коней, які найкраще пристосовані до гірських умов, їх використовують і для обробки землі, і для вивезення вантажів та лісу, і для верхової їзди [116].

Розведення великої рогатої худоби молочних порід та овець, виробництво м'ясо-молочної продукції – основні напрямки виробництва у галузі сільського господарства. Заготівлею молока від населення займається сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Верховинський», однак проблемне питання для верховинців – відсутність малих переробних цехів. З весни до осені карпатські ватаги пастухів на високогірних луках-полонинах: Діл, Кринта, Копілаш, Віпчанка, Бибратківка, Веснарка-Кострича, Болота-Кострича – випасають овець та корів, виробляють екологічно чисту молочну продукцію – сир, бринзу, вурду [130, с. 39].

Цікаво, що саме виробництво сиру стало не лише економічною складовою, але й своєрідною родзинкою – візитівкою краю. В рамках проекту ЄС «Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні» саме на Верховинщині було зареєстровано захищене географічне зазначення на сир – «Гуцульська коров'яча бриндза». Відповідне рішення було прийнято ще у 2020 р. Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України на підставі висновку ДП «Український інститут інтелектуальної власності». При цьому управителем географічного зазначення «Гуцульська коров'яча бриндза» стала Верховинська ГО «Асоціація карпатських ватагів», розроблено стандарти якості та відповідності умов виготовлення [31].

Варто зазначити, що географічні зазначення широко використовують у країнах-членах ЄС не лише як підтримку виробника та засіб боротьби від недобросовісної конкуренції, але і як гарантію високої якості продуктів, захист від підробки та як свідчення натуральності та автентичності продукту, його зв'язку із культурною спадщиною народу [111]. Гуцульська бриндза – це не лише їжа, це – частина кулінарної спадщини, яка дає змогу відчувати цю культуру на смак. Про що ми ще поговоримо у наступному розділі даної роботи.

Ймовірно, що саме порівняна віддаленість та важкодоступність, відсутність великих курортів та підприємств сприяли збереженню на території Верховинського району, загалом, та Верховинської ОТГ, зокрема, унікальної природи: зелених субальпійських лук, чистих річок, представників фауни та флори. Саме в Карпатах зберігається генофонд третини європейської флори: близько 3000 видів рослин, у тому числі понад 2000 квіткових, серед яких 500 лікарських. А різноманітний видовий склад фауни нараховує більше 400 видів тварин. [31].

До прикладу, у Чивчино–Гринявських горах розташований Верховинський національний парк і, як стверджується на його офіційному сайті: «туди варто потрапити, щоб сповільнитися». Вважається, що Національний природний парк «Верховинський» є найвіддаленішою та важкодоступною частиною Українських Карпат, де можна побачити природні ландшафти, що формувалися мільйони років тому [126, с. 49 – 53].

Тут на поверхню землі виходять найдавніші породи, на схилах гір можна побачити екзотичні краєвиди юрського періоду – вапнякові брили. На території парку зростають цінні смерекові праліси, з чистих витоків починають свій шлях річки Білий та й Чорний Черемош [11].

У парку можна побачити у природньому середовищі косулю, благородного оленя, бурого ведмедя, дикого кабана, рись, лісового kota, вовка, куницю, саламандру плямисту, тетеря, глухаря, беркута. Загалом, майже 90 видів рослин й тварин, що належать до Червоної книги України, виявлено на цій території. Парк багатий визначними природніми об'єктами, як до прикладу: найбільша в Карпатах гребля зі шлюзом – кляуза Лостун, найдавніша польська бальнеологічна здравниця – «Буркут», група скал «Кам'яні баби», утворених з вапняків тріасового періоду. Завдяки своїй значній віддаленості від населених пунктів та розташуванню високо в горах, на території парку уцілили не лише островці незайманої природи Українських Карпат але й зразки традиційної культури ведення гірського господарства [99].

Так, відповідно до Положення про національний природний парк «Верховинський», землі парку та водні ресурси вилучені з господарського користування, але «на землях, які передаються Парку без вилучення, може здійснюватиметься традиційна господарська діяльність відповідно до Проекту організації території Парку та за погодженням Науково-технічної ради Парку». До основних завдань парку належать не лише природоохоронна, але й науково-дослідницька, освітньо-виховна та рекреаційна діяльність [95].

До речі, на території Верховинщини, не лише у Парку, серед бурхливих потоків з холодною прозорою водою і сріблястих водоспадів є чимало цілющих мінеральних джерел, яких налічується більше 100 (хоча найбільш відоме у селі Буркут, що належить до Зеленської ОТГ – М. Б.) [9].

Повертаючись до краси незайманої природи, варто зазначити, що наповнені чистим повітрям смерекові ліси, розмаїття ягід і грибів, мальовничі гуцульські садиби у міжгірних котловинах, архітектурні та історичні пам'ятки, а також унікальні природні об'єкти – все це, в принципі, є і в країнах Європи: Австрії,

Франції, Швейцарії чи Італії, але там воно «занадто цивілізоване». На Верховинщині у нетрях Чорногірського хребта, де розташовані всі шість карпатських вершин, висотою понад 2000 м, зберігся, ймовірно, єдиний в Європі оазис незайманої первозданної природи гір. Тут гірська природа ще не засмічена і не освоєна людьми, постає у первозданній красі, що з кожним роком приваблює все більше туристів, зокрема і з-за кордону [9].

Окрім природи на сайті парку пропонують відвідати чимало пам'яток історії, археології та культури. В інтернет-мережі рекламують розвинуті на Верховинщині різні види народних промислів: різьбярство, ткацтво, писанкарство та багато ін. Побут та звичаї місцевих жителів також привертають увагу туристів. Верховинська ОТГ не лише повністю розташована у високогір'ї Карпат – найвище на території Івано-Франківської області, вона цілком є Гуцульським краєм, центром гуцульської культури [99].

Саме природній рекреаційний потенціал та унікальна збережена не лише у музеях, але й у повсякденному житті і побуті культура гуцулів – становлять родзинку Верховинської ОТГ та основу для її подальшого економічного розвитку. Верховина є одним з найбільших гуцульських регіонів Карпат. Саме тут місцевим жителям, проживаючи у віддаленій від великих населених міст та транзитних торгових шляхів, впродовж століть найкраще вдалося зберегти та захистити від впливу «зовнішнього світу» свої традиції [79, с. 101].

На Гуцульщині збереглася багата і своєрідна етнографічна особливість архітектури і побуту. До прикладу, відповідно до Переліку пам'яток культурної спадщини національного значення Івано-Франківської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, на території Верховинської територіальної громади розташовані та охороняються законом 4 об'єкти: церква та дзвіниця у с. Верхній Ясенів, церква у с. Красноїлля, церква Різдва та дзвіниця і будинок, у якому жив і працював Іван Франко у Криворівні. Вказані фактори сприяють розвитку масового туризму впродовж цілого року. Це і формує значне підсилення місцевого та обласного бюджету, а також підсилює можливості для розвитку локальної культури в комерційній сфері [37].

Зараз на території громади функціонує лікувально-оздоровчий комплекс "Верховина". У громаді розвивається зелений туризм – близько 200 приватних господарств, які мають можливість одночасно прийняти близько 2000 туристів. Загалом, територією громади пролягає чимало різноманітних туристичних маршрутів: водних, гірських, пішохідних, гужових, автомобільних, велосипедних, автобусних [116].

Захоплюючими із мальовничими ландшафтами є туристичні маршрути на гірські вершини: Пушкар, Біла Кобила, Випченка, Грибкова, Погар, Синиці, Магура, Довбушанка, Ігрець, Скупова та інші. Нині особливої популярності набувають такі види туризму: екологічний, агротуризм, музейний, релігійний, екстремальний, подієвий, гастрономічний, кінний та етнографічний. У громаді працює близько 30 музеїв та виставок, які активно пропагують унікальну культуру та мистецтво, народні традиції та обряди гуцулів, автентичний побут [53, с. 6-7].

Варто зазначити, що більшість витрат із створення та утримання, наприклад, приватних музеїв, автентичних та стилізованих колиб, проведення майстер-класів, екскурсій тощо, місцеві жителі взяли на себе. Використовуючи ці можливості для залучення туристів, верховинці добре усвідомили привабливість своєї унікальної культурної спадщини і суттєво зростаючий інтерес до всього автентичного. Водночас про шедевральні пам'ятки дерев'яної архітектури, діяльність музеїв та їх роль ми детально запинимось у наступних розділах даної роботи. Варто зазначити, що з початком повномасштабного російського вторгнення Верховинщина стала притулком для вимушено переміщених осіб із зони бойових дій, яких на початку війни (весна-літо 2022 р.) у громаді налічувалося майже 10 тисяч осіб. Це було значним навантаженням на громаду, у якій власного постійного населення близько 20 тисяч [118, с. 13].

Незважаючи на усі природні та культурні багатства, бюджет Верховинської ОТГ, загалом, дотаційний. Так, до прикладу, відповідно до звіту Веховинського селищного голови за 2023 рік, у складі доходів загального фонду селищного бюджету – 261 149, 1 тис. грн., власні доходи становили 71 429,8 тис. грн. (27,3%),

міжбюджетні трансферти – 167 321,5 тис. грн. При цьому за 2023 рік надходження від туристичного збору у громаді склали 265,5 тис. грн., що становить 0,4% до загальної суми власних доходів. Платниками цього збору є суб'єкти господарювання, які надають послуги з тимчасового розміщення [53, с. 7].

Кризові явища у сфері економіки та фінансів торкнулися і життя Верховинщини. Значну частину бюджетних видатків було спрямовано на соціальний захист вразливих груп населення [118, с.13]. Відповідно до Стратегії розвитку громади, Верховинська селищна рада забезпечує утримання закладів культури та освіти, зокрема будинків культури, музичної школи, музею та виплату заробітної плати працівникам; підтримує тематичні фестивалі та творчі колективи, видання місцевої преси. Окрім того, незважаючи на скромний бюджет, місцеве самоврядування займається також благоустроєм території, ремонтом доріг, облаштуванням зон для відпочинку, туристичних маршрутів, інформаційних центрів та інших заходів для забезпечення доступу до культурних та історичних об'єктів [130].

Місцева влада розуміючи, що туризм є однією із перспективних складових для розвитку громади, продовжує приймати участь у створенні привабливого клімату для цієї галузі. З цією метою залучається також приватний бізнес, налагоджується співпраця з надавачами туристичних послуг із рафтингу, джипінгу, квадротуризму [53, с. 6-7].

Залучення інвестицій, участь у різних програмах є одним із важливих напрямків роботи селищної ради. Однак, варто зазначити, що для громади важливим є не лише залучення інвесторів, але й контроль за виконанням ними своїх зобов'язань. Так, у липні 2023 р. ЗМІ повідомляли, що мінеральна вода «Верховинська», яка б'є з природного джерела у селищі Верховина, знову у вільному доступі. Тривалий час джерело було законсервоване орендарем. Місцеві жителі декілька років добивалися від ТОВ «Верховинський завод мінеральних вод «Буркут» відновлення можливості користування лікувальною водою. Орендар зобов'язувався за умовами оренди здійснити роботи з благоустрою, окультурення території біля джерела і відновити соціальну доступність до бювету [16].

Натомість орендарі перекрили вільний доступ до води, а свердловину «одягли» у дерев'яний ковпак. Для відновлення права користуватися водою громада села звернулася до суду і перемогла у ній [16].

Отже, основне багатство Верховинщини – це її неповторна природа, самобутня культура, численні історичні, природні та культурні пам'ятки. А головне – це місцеві жителі – гуцули, які зберегли неповторність та красу краю, гуцульські традицій та звичаї, ремесла та свій неповторний стиль життя, фольклор, мову тощо. Природні та культурні пам'ятки, самобутність Верховини та навколишніх сіл – це джерело натхнення та можливості для економічного розвитку громади, зокрема, у туристичній сфері.

1.2. Наукові дослідження культурно-історичної спадщини Верховинської Гуцульщини

Усім відома фраза з твору Івана Франка: «Ось Жаб'є, гуцульська столиця», яка нині прикрашає пам'ятний камінь у центрі Верховини. Ми часто чуємо слова: «Верховина – Гуцульщина», «Верховинські гуцули», «гуцул з Верховини» тощо.

Хто ж такі гуцули і чому Верховина (колишнє Жаб'є – М. Б.) їх столиця? Енциклопедія історії України повідомляє, що гуцули – це етнографічна (субетнічна) група українців, яка розселена у найвищій південно-східній частині Українських Карпат, з територією – 6,5 тис. км². Гуцули це нащадки давніх слов'янських племен – тиверців, білих хорватів та уличів, які в ХХ ст. входили до складу Русі, у ХХІІ ст. – до Галицького князівства, у ХХІІІ – ХХІV ст. – до Галицько-Волинського князівства (13–14 ст.). У період з 1387–1772 Гуцульщина, зокрема Верховинщина – під владою Польщі, з 1772 року – Австрії (від 1867 – Австро-Угорщини), у період 1920–39 р. р. – відійшла до Польщі, а у 1939 р. – до УРСР [63].

За дослідженнями та оцінками вчених межі розселення гуцулів різняться. Відповідно до висновків вчених-дослідників: В. Гнатюка, Я. Головацького, В. Кубійовича, І. Сеньківа, В. Шухевича та новітніх – Д. Ватаманюка, М. Лаврук, за

сучасним адміністративно-територіальним устроєм, вважається, що гуцули заселяють повністю Верховинський район на Івано-Франківщині [81, с. 34].

На думку вчених, серед умов формування етнічної самосвідомості та етнічної ідентичності основною вважається територіальне розмежування (т.зв. ареал – територіальних меж розповсюдженості представників свого етносу). Появу локальних етносів серед українського населення пов'язують із ситуацією, коли українські території перебували в складі різних країн та імперій, що призвело до тривалого локального територіального розмежування, що своєю чергою – до локальної етнічної самосвідомості й ідентичності. До речі, збереження регіональних особливостей окремих етнографічних груп – характерна ознака європейських етносів. Вважається, що на процеси формування та збереження особливостей матеріальної й духовної культури бойків, лемків та гуцулів – етнографічних груп українців, першочергово впливали географічні чинники, зокрема, їх розселення в гірських районах Карпат. Саме ці етнографічні групи горян досі зберігають матеріальну культуру, яка відрізняється від інших українців, розселених на рівнинах, зберігаючи також діалектні відмінності мови [93, с. 112].

Згідно з дослідженнями і оцінками вчених межі розселення гуцулів різняться. Відповідно до висновків вчених-дослідників: В. Гнатюка, Я. Головацького, В. Кубійовича, І. Сеньківа, В. Шухевича та новітніх – Д. Ватаманюка, М. Лаврук, за сучасним адміністративно-територіальним устроєм, вважається, що гуцули заселяють повністю Верховинський район на Івано-Франківщині [57].

Цікавим є підхід до розуміння етносу як географічного явища – природно-географічної спільноти людей, яка утворилася на засадах своєрідного (оригінального) поведінкового стереотипу. Очевидно, що культурна самобутність гуцулів невіддільна від території проживання (поширення). При цьому природні бар'єри у вигляді гірських хребтів та річок, культура ведення господарства та природокористування, обмежене коло спілкування, єдність з природою, яка впливала не лише на спосіб життя, але й на світосприйняття, що відобразилося на віруваннях, фольклорі, міфах, життєвій філософії – усе це чинники, що вплинули на формування гуцульського етносу, як спільноти людей [81, с. 20-22].

У порівнянні з іншими регіонами України та навіть сусіднього Закарпаття та Галичини про давню історію краю відомо не багато. Навіть 150-200 років тому, територія Верховинщини була тихою, важкодоступною та маловідомою місциною. Вчені вважають, що в етноісторичному плані Гуцульщина стала цілісною етнографічною територією, ареалом проживання українців-гуцулів орієнтовно з XIV–XV ст. На території, яку дослідники називають Гуцульщиною, гуцули створили своєрідну традиційно-побутову культуру гірських скотарів [81, с. 34].

Вивчення гуцульського краю розпочалося, порівняно пізно, його можна поділити за напрямками та предметом дослідження. Перше наукове зацікавлення Гуцульщиною відбулося наприкінці XVIII ст. – першій половині XIX ст., спричинене процесами національного відродження слов'янських народів, що входили до складу Австро-Угорщини. Кращі представники інтелігенції вирушили у гірські села, вони зробили перший збір зразків народного фольклору, опис побуту та предметів матеріальної культури. Відомі краєзнавчі, історичні та етнографічні розвідки зазначеного періоду таких дослідників: Б. Гакет, А. Кухарський, К. Мілевський І. Любіч-Червінський – на думку сучасних вчених були провладними та тенденційними, із штучно «підігрітою» сенсаційністю. Розгорнуті описові відомості про Гуцульщину з'явилися у роботах українських та польських етнографів середини XIX ст.. Серед них: А. Бельовський, І. Вагилевич, С. Витвицький, Я. Головацький, К. Вуйціцький, В. Поль, Ж. Паулі [6, с. 21].

До прикладу, перша спроба обстеження гуцульського краю у народознавчому ключі належить саме полякові Анджею Кухарському (1795–1862). Вчений подорожував українськими Карпатами у 20-х р.р. XIX ст., його цікавили пам'ятками письменства, мова, етнографія та фольклор. Він подав стислу етнографічну характеристику горян, зокрема, гуцулів, описав основні види їх господарської діяльності, особливості одягу та зовнішнього виду гуцулів. І хоча його пізніше критикували за те, що він не зробив наукового аналізу зібраного ним матеріалу, фактичний матеріал його подорожей зберіг до нині описи традиційної матеріальної культури гуцулів [38, с. 525-526].

Дослідників насамперед цікавило походження гуцулів, які суттєво вирізнялися серед інших українських етносів та привертали своєю своєрідною культурою, побутом, різножанровим фольклором, самобутнім мистецтвом тісно пов'язаного з природою [45].

Оминаючи чисельні та часом неймовірні теорії щодо походження гуцулів та їх назви, звернемося до погляду на їх етногенез з погляду їхньої оригінальної культури. Приймаючи версії про те, що прадавні жителі Верховинщини були нащадками слов'янських племен, варто визнати, що існувало чимало «домішок» у виді переселенців – від тюркських племен, які мігрували через Карпатський хребет, до різних утікачів від татарської навали та пізніше від кріпацтва. Вплив мали і представники народів-торговців, як вірмени, євреї; сусідів – угорців, німців, поляків. Таким чином, утворилася своєрідна та замкнута через високогірну місцевість громада з власною культурною та господарською самобутністю. Однак, однією із своєрідних ознак гуцульського етносу є виражена мілітарна складова культури, що пояснює певним чином їх згуртованість. Національна свідомість гуцулів विकарбувалася ще з княжих часів в охороні руських рубежів і проявилася у політичній та громадській активності в усіх окупаційних періодах. Як приклад, перше громадське віче з обговорення політичних та громадських питань в Галичині відбулося у Жаб'єму у 1885 р. [8й, с. 97-98].

Загалом, дослідженням карпатських етнографічних груп, зокрема, гуцулів, було започатковано українськими дослідниками – учасниками, так званої «Руської трійці», – М. Шашкевичем, І. Вагилевичем та Я. Головацьким. Ними вперше у 1832 р. було організовано спеціальні подорожі для записування народної поезії та видано фольклорно-літературну збірку «Русалка Дністровая», що стало початком нового напрямку в українській етнографії – карпатознавства [84, с. 113].

Вже на межі XIX – XX ст. ст. етнологічні розвідки на західноукраїнських землях почали стрімко розвиватися. Український вчений В. Гнатюк об'єктом для вивчення обрав Галичину та, зокрема, етнографічну групу гуцулів. У Львові при Науковому товаристві ім. Тараса Шевченка було утворено Етнографічну комісію (1898 р.) , у якій працювали, зокрема: В. Гнатюк, З. Кузеля та І. Франко [93, с. 114].

Наслідком плідної співпраці з українськими колегами та місцевими жителями, зокрема с. Ясенів Верхній, стала етнографічна праця німецькомовного ученого Кайндля Р. «Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази» (1893 р.), перекладена та видана українською мовою аж у 2000 році. Його краєзнавча, дослідницька та етнографічна робота не лише подавала розгорнуту картину життя, побуту, фольклору та вірувань гуцулів, але й доводила, що вони є автохтонами українських Карпат [58, с. 175-176].

Варто зупинитись на плідній праці Івана Франка у справі вивчення, збереження та популяризації самобутньої гуцульської культури, що безпосередньо пов'язана із Верховинщиною. Вперше Іван Франко відвідав Гуцульщину ще у 1880 році, гостюючи у вчителя та громадського діяча Кирила Геніка. Вражений культурою та фольклором краю, 1884 р. І. Франко організував екскурсію Гуцульщиною для студентів та молоді з метою ознайомлення з життям та побутом гуцулів, навіть написавши до неї віршовану програму. Наступні його візити (1889 р. та 1901 р.) стали плідним у справі записування не лише фольклору та переказів, але опису звичаїв та обрядів місцевих жителів [45].

Починаючи з 1091 р. і до 1914 р. письменник сам і з родиною майже щоліта відпочивав та працював у Криворівні, відвідуючи та вивчаючи навколишні села, записуючи розповіді гуцулів. Тут він не лише збирав фольклор але й працював над літературно-науковими творами. Також, І. Франко очолював «Етнографічну комісію», утворену у 1898 р. Львівським Науковим товариством ім. Т. Шевченка. Він особисто брав участь у експедиційній роботі в «польових» умовах. Комісією за участі інших вчених: М. Павлика, В. Гнатюка, З. Кузелі, В. Охримовича та інших, було не лише активізовано вивчення українських Карпат, але й вперше організовано наукові друковані органи: «Етнографічний збірник» та «Матеріали до українсько-руської етнології», видано десятки їх томів. Найвагомішою роботою з вивчення гуцульського краю була опублікована за сприяння комісії фундаментальна праця В. Шухевича «Гуцульщина» у 5-ти томах, у якій вперше було зібрано великий фактичний матеріал, детально описано матеріальну та духовну культуру гуцулів [137, с. 80].

Цікаво, що Іван Франко вивчаючи Гуцульщину, досліджував також тогочасні судові справи та документи з історії Галичини. До прикладу, виявлені ним у 1899 р. у Станіславі (нині Івано-Франківськ – М. Б.) важливі документи з історії Галичини ще з 1846-1848 рр., а також етнографічно-статистичний опис Станіславського округу (1854 р.), реферат про етнографію гуцулів, згодом зі своїми коментарями опублікував інший дослідник В. Гнатюк. Саме на основі вивчення документів була зроблена наукова розвідка про опришків Олексу Довбуша та Семена Хотюка, також опубліковано пісні і перекази про них [45].

Важливо, що Іван Франко був ініціатором збирання не тільки фольклору, але й зразків матеріальної культури, зокрема гуцулів. Здобутками його експедиційно-збирацької діяльності були вироби народного мистецтва, предмети одягу, прикраси тощо, які увійшли до колекції експонатів музею при НТШ. Іван Якович, був настільки захоплений атмосферою гуцульського краю та самобутнім життя верховинців, що захоплював своїм ентузіазмом своїх студентів, вчених, літераторів, друзів, родичів та місцеву інтелігенцію, учителів, яких долучив до збирання фольклорно-етнографічних матеріалів [84, с. 116].

За його порадою народні пісні, приповідки, коломийки на Гуцульщині, зокрема, записувала громадська діячка з Криворівні З. І. Бурачинська та її дочки, гуцул з Жаб'є Шекерик-Доників та ін. Син письменника Андрій Франко також записував фольклорні матеріали у Криворівні. Серед тих, кого І. Франко та В. Гнатюк заохочували до вивчення історії та етнографії Гуцульщини, були письменники Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, Д. Лукіянович, Д. Харов'юк, О. Маковей, які зробили свій внесок у вивчення й збереження гуцульської культури. Місцеві громадські діячі також сприяли Франкові у справі вивчення етнографії Гуцульщини та збирання експонатів для музеїв, зокрема: священник О. М. Волянський та різьб'яр В. Г. Якіб'юк (1866-1944) з Криворівні та інші [45].

Своїми збірками, статтями, літературними творами, і навіть тим, що сам щороку жив у Криворівні, Франко заохочував своїх сучасників особисто відвідати Гуцульщину, щоб побачити та відчути красу цього краю та його людей, доторкнутися до унікальної культури. Водночас «Українськими Афінами» називав

Криворівню етнограф В. Гнатюк. І це справедливо, адже це село ще з ХІХ ст. стало місцем відпочинку, наукової праці та творчості багатьох діячів української культури. Зокрема, вчених-фольклористів Я. Головацького М. Бучинського та М. Драгоманова; етнографів В. Гнатюка, В. Шухевича, Ф. Вовка; істориків М. Грушевського, І. Крип'якевича, В. Антоновича; літераторів: І. Франка, Лесі Українки, О. Маковея, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, А. Крушельницького, Г. Хоткевича, М. Могилянського; художників М. Жука, Ф. Красицького, І. Северина, І. Труша. У своїх спогадах про Івана Франка місцевий парох О. Волянський згадував, що гуцули з великою пошаною ставилися до Франка і Грушевського, які відвідували Службу Божу і не встидалися стояти поруч із простими господарями [3, с. 78-84].

Така популярність Верховинських сіл сприяла розвитку туризму у Карпатах, зокрема, діяльності громадських товариств. Відомо, що ще у 1876 р. члени громадської організації Товариство Татранського (Станіславське відділення польського Татранського товариства займалося розвитком туризму, маркуванням маршрутів у Східних Карпатах – М. Б.) здійснили подорож, частина якої з підніжжя Говерли і до Жаб'я, була верхи на конях. З ініціативи згаданого нами жаб'євського пароха С. Витвицького, у 1878 р. було створено Чорногірське відділення Товариства Татранського та Коломийський округ. Метою якого було будівництво притулків для туристів, додатковий заробіток для місцевих гуцулів, відродженням дрібних промислів. Та й сам Іван Франко долучився до розвитку туризму у Карпатах, організувавши у 1883 р. «Кружок для устроювання мандрівок по нашій краю». Результатом роботи якого, окрім організації подорожей та складання карт, були і численні публікації етнографічних та фольклорних матеріалів [59, с. 178-188].

З встановленням на західноукраїнських землях радянської влади чимало істориків, етнографів та інших діячів культури вимушено емігрували, продовжуючи свою працю за кордоном. Здебільшого їхні роботи були викладені як спогади та художні твори, які друкувалися поряд із науковими статтями у часописах, що видавала українська діаспора: «Трембіта», «Гуцульщина»,

«Чорногора» та ін. Серед наукових доробок, які мали історичний та етнографічний характер можна виділити праці М. Домашевського [40] та І. Сеньківа [125-126].

За часів УРСР радянські науковці досить ґрунтовно досліджували матеріальну спадщину Гуцульщини, фольклор та етнографічні особливості краю, однак ці дослідження мали ідеологічну складову. Вагому роль у дослідженні Гуцульщини відіграли наукові інститути та музеї, як до прикладу: Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського Академії наук України, Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини, Івано-Франківський краєзнавчий музей. Вивченням Гуцульщини у той час займалися радянські вчені, зокрема: Г. Горинь, Ю. Гошко, І. Карпинець, М. Мандибуря, К. Матейко, Т. Гонтар та інші. Дослідники досить добре вивчили специфіку матеріальної культури Гуцульщини, зокрема: ведення гуцулами господарства, будівництва, побуту та одягу, окремих видів декоративно-прикладного мистецтва як різьба по дереву, писанкарство, гончарство [139, с. 12].

Були також здійснені спроби проаналізувати дослідження регіону саме у історичному та етнографічному напрямках, видано монографію «Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження» [35]. Варто згадати також роботи присвячені історії та етнографії краю В. Грабовецького [28], який продовжив свою роботу і пізніше видав «тисячолітній літопис Гуцульщини» [28] та ін.

Із здобуттям незалежності інтерес до вивчення гуцульського краю посилювався, поруч із існуючими інституціями з вивчення історії та етнографії Гуцульщини сформувалися нові осередки: інститут українознавства ім. І. Крип'якевича та інститут народознавства НАН України, Навчально-науковий інститут історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а також університети та музеї міст Чернівців та Ужгорода; музеї Коломиї, Верховини, Косова. Свої праці дослідженню Гуцульщини присвятили сучасні вчені-дослідники: С. Павлюк, О. Сапеляк, П. Арсенич, С. Пушик, Р. Гузій, М. Паньків, М. Лаврук, В. Клапчук, М. Клапчук, М. Домашевський та ін. [139, с. 13]. Варто згадати про сучасні ґрунтовні етнографічні видання: «Гуцули українських Карпат (етногеографічне дослідження)» М. Лаврук [81], «Етногенез та

етнічна історія населення Українських Карпат. Етнологія та мистецтвознавство» [43], «Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.)» В. Клапчука [59].

Окремо слід виділити 6-ти томне видання «Історія Гуцульщини» під редакцією М. Домашевського. Перші три томи праці були видані у 1975–1986 р.р. у США та стали головним підсумком багаторічної діяльності Гуцульського дослідного інституту, заснованого товариствами гуцульської діаспори на американському континенті. У них містилися загальні відомості про Гуцульщину та її традиції, мистецтво, фольклор, архітектуру, нариси з історії міст та сіл тощо. Після здобуття Україною незалежності М. Домашевський у співпраці з Львівським Регіональним об'єднанням дослідників Гуцульщини, Науковим Товариством ім. Шевченка та іншими українськими вченими підготував та видав у 1999-2001 рр. вже в Україні четвертий, п'ятий та шостий томи «Історії Гуцульщини» [45].

Грунтовні наукові статті у них опублікували сучасні дослідники Ю. Балагурак, М. Бандрівський, І. Витанович, М. Глушко, І. Довгалюк, В. Даниш, Я. Закревська, Я. Кравченко, М. Лаврук, Л. Крушельницька, І. Могитич, В. Полек, Ю. Стефурак, В. Стеф'юк, Стойко, Я. Тарас, П. Трибун та ін. [106, с. 125-126].

Багато вагомого матеріалу про культурну спадщину, традиції та звичаї гуцулів ми можемо дізнатися з літературних творів про Гуцульщину, хоча і не відносимо їх до наукових праць. При цьому, дослідники стверджують, що гуцульський текст твориться на перетині особистого переживання, об'єктивність та правдивість якого часто визначається суб'єктивним – мірою авторського занурення у гуцульський світ. Адже Гуцульщина – це не просто матеріал і не лише колоритний діалект, це сакральний простір, що глибоко западає у душу, впливаючи на формування духовного світу. Тому гуцульський текст народжується у точці перетину цього простору та індивідуальної історії кожного письменника. Тому єдиною умовою, за якої твір стає надбанням гуцульського тексту, – це погляд із середини – власна літературна історія. Тому немає значення хто автор – корінний гуцул, як П. Шекерик-Доників, чи «турист», зачарований красою диких гуцулів, як М. Коцюбинський, чи вимушений емігрант-переселенець, як Г. Хоткевич. Головне

приїхати, побачити, зануритися, пережити... і назавжди залишитися з Гуцульським краєм в серці [124, с. 70-73].

Цікаво, що чимало фольклорно-етнографічних матеріалів, які були надіслані І. Франкові з Гуцульщини, залишились у рукописах. До прикладу, рукопис збирача М. Мосори (1862-1948), який 1885 року перебував у Жаб'ї, де склав гуцульський словник «Словар Гуцульський» на 156 сторінках. Рукопис збережений у фонді Франка і вартий спеціального дослідження сучасних мовознавців [45].

У незалежній Україні розвинулася окрема галузь української гуцульської етнопедагогіки – гуцульщинознавство. Визначну роль у дослідженні та розробці методики її вивчення у закладах освіти відіграв видатний прикарпатський вчений, фундатор етнопедагогіки та родинного виховання Мирослав Стельмахович. Серед численних праць ученого, які свідчать про його особливе зацікавлення даною темою, статті «Гуцульська родина: батьки і діти» та «Українознавство, народознавство і гуцульщинознавство. Співвідношення між ними» [93, с. 38-39].

Не минули Верховинщину і археологічні експедиції. У горах поблизу Верховини та навколишніх сіл виявлено численні видовбані у скелях сакральні знаки – скельні святилища, пам'ятки, що містять сакральну язичницьку та християнську символіку. До прикладу, на Писаному Камені (за 4 км від с. Верхній Ясенів) виявлено петрогліфічний сакрально-ритуальний комплекс, досліджений, зокрема, етнологами і іншими науковцями з Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника [74, с. 106-127].

Впродовж ХХ ст. історія, фольклор, етнографія та побут Гуцульщини розглядався на сторінках багатьох українських журналів, альманахів та газет в Україні та за кордоном. Як українські дослідники, так і представники української діаспори видавали спеціалізовану періодику, у якій простежувалося культурне та громадське життя краю. Зокрема, журнали «Народна творчість та етнографія», «Гуцулія», «Берегиня», «Гуцульщина», «Календар Гуцульський», «Гражда» тощо. Чимало із них друкувалася ще за часів УРСР, однак досі не втратили своєї актуальності. До прикладу, журнали «Гуцульщина» та «Гуцулія» публікуються у

діаспорі, де вважаються чи не основними джерелами популяризації теми Гуцульщини у середовищі українських емігрантів у Європі та Америці [139, с. 15].

Місцеві дослідники продовжують працювати над вивченням, збереженням та популяризацією історичної та культурної спадщини Верховинщини. Так, щоквартальний журнал «Гуцульщина», заснований 1994 р. Всеукраїнським об'єднанням товариством «Гуцульщина», спільно із Верховинською філією НДІ українознавства МОН України, досі виходить у смт. Верховина накладом 500–1000 примірників, видаючи щорічно з 1996 р. також альманахи-спецвипуски «Гуцульський календар». В основних розділах: «Сторінки історії», «Мій рідний край», «Ювілейні дати Гуцульщини», «Видання про Гуцульщину», «Нашого цвіту по цілому світу», «Гірська господарка», «Гуцульські фестивалі», «Народні джерела», «Традиції і обряди», «Мистецтво», «Духовність», «Архітектура», «Туризм», «Рекреація», – видання висвітлюють питання: історії, економічного розвитку, збереження матеріальної та духовної культури гуцулів [61].

До прикладу, у червні 2024 р. вийшло у світ 71 число журналу, у якому чимало матеріалів було присвячено 600-річчю Жаб'я – Верховини, зокрема, інтерв'ю з головою ГО «Всеукраїнське товариство «Гуцульщина» Д. Стефлюком «Ой, Жеб'є, ту столицу я гуцулску знаю» (Л. Зузяк) [62].

Отже, для подальшого розвитку Верховинської громади, зокрема, її, економічного, культурного та туристичного потенціалу, необхідно вивчати раніше проведені дослідження, продовжувати заходи для фіксування та збереження історичної та культурної спадщини.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ВЕРХОВИНСЬКОЇ ОТГ

2.1. Матеріальна культурна спадщина

Статтею 54 Конституції України гарантується право кожного на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості; держава бере на себе обов'язок щодо захисту цих прав та охорону культурної спадщини, забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність [67].

У різних джерелах ми можемо зустріти визначення поняття культурної спадщини, історико-культурної спадщини, пам'яток культурної спадщини, матеріальної та нематеріальної, духовної спадщини, які схожі між собою, але і відрізняються, залежно від автора тлумачення. Спільним є розуміння того, що історико-культурна спадщина – це надбання суспільства впродовж багатовікової історії, що втілює досвід, цінності, норми, досягнення та знання багатьох поколінь.

Щоб розкрити сутність даного питання варто звернутися до норм міжнародного права, зокрема: до Конвенції про охорону Світової культурної та природної спадщини, прийнятої на 17-й сесії Генеральної конференції Організації об'єднаних націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) 16.11.1972 р. (Париж, Франція). Відповідно до статті 1 Конвенції під поняттям «культурна спадщина» розуміються пам'ятки: 1) твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; 2) ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; 3) визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології [64].

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» культурна спадщина це – сукупність успадкованих людством від попередніх

поколінь об'єктів культурної спадщини. Ту же подається визначення об'єкта культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. Об'єкт культурної спадщини стає пам'яткою культурної спадщини, коли його занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [50], або коли його взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [108].

Для повного розуміння питання варто звернутися до ще кількох визначень Конвенції про охорону Світової культурної та природної спадщини, у статті 2 якої зазначено, що під «природною спадщиною» розуміються: природні пам'ятки, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з точки зору естетики чи науки; геологічні й фізіографічні утворення й суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози й мають видатну універсальну цінність з точки зору науки чи збереження; природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони, що мають видатну універсальну цінність з точки зору науки, збереження чи природної краси [64].

Україна, ще будучи УРСР, ратифікувала Указом Президії Верховної Ради N 6673-XI (6673-11) від 04.10.88 ратифікувала Конвенцію. Тому згідно чинного законодавства держава бере на себе обов'язок з охорони культурної, історичної та природної спадщини, що включає систему правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання,

відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини [50].

Пам'ятки історії, культури, архітектури та природи слугують предметом вивчення різних наукових дисциплін. Найчастіше під ними розуміють окремі споруди, предмети, пам'ятні місця та інші об'єкти, що пов'язані з історичними подіями, витвори матеріальної та духовної культури, які мають художню, історичну, наукову чи іншу культурну цінність. Перелічені пам'ятки вивчаються і з точки зору туристичних ресурсів, як окремі об'єкти та у комплексі – як історико-культурний туристичний потенціал міста, села чи цілого регіону [103, с. 19].

Говорячи про матеріальну культурну спадщину, найчастіше мають на увазі:

1) нерухомий об'єкт культурної спадщини – об'єкт, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності;

2) рухомі предмети, пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини, – елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта [50].

Поняття культурної спадщини, загалом, ширше – воно включає сукупність матеріальних та нематеріальних об'єктів, що мають вагоме значення у історичному, культурному та естетичному сенсах для певної спільноти або нації, етносу [138].

Загалом ми бачимо, що матеріальна культурна спадщина – це надбання усього людства, світової культури і охороняється на міжнародному рівні. Поряд з тим, усім відомо про світову спадщину ЮНЕСКО. Кожен об'єкт, внесений до переліку світової спадщини ЮНЕСКО повинен відповідати певним культурним або природним критеріям (або хоча б одному із них), розроблених цією організацією. Список поповнюється і досі, його складання має на меті захист, збереження та популяризацію унікальних культурних та природних надбань,

виняткової загальнолюдської цінності. Серед критеріїв списку, зокрема: винятковий для культурної традиції об'єкт, шедевр людського генія, видатний приклад архітектурного чи технологічного рішення певного історичного періоду тощо. При цьому, до списку ЮНЕСКО включаються як об'єкти культурної спадщини, так і природні об'єкти, головною вимогою до яких є їх цілісність та автентичність. У чому ж перевага статусу об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО? У тому, що він додає гарантії щодо збереження цього об'єкта, привертає до нього увагу громадськості і влади, а також ставить у пріоритет для залучення коштів для реконструкції, що своєю чергою сприяє розвитку туризму [5, с. 21].

Станом на лютий 2025 р., відповідно до відомостей офіційного сайту Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, до Списку світової спадщини ЮНЕСКО в Україні занесено 8 об'єктів, зокрема, 7 культурних: 1) Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра (включення – 1990 р., м. Київ; 2) Львів – Ансамбль історичного центру (рік включення – 1998); 3) Геодезична дуга Струве (рік включення – 1988); 4) Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (рік включення – 2013); 5) Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (рік включення – 2011); 6) Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі (рік включення – 2013); 7) Історичний центр Одеси (рік включення – 2023) [135] та одна природна пам'ятка – «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (рік включення – 2007 р.) [64].

Важливо, що даний перелік постійно змінюється та розширюється. До прикладу, у 2005 р. було змінено буферну зону об'єкта «Київ: Собор Святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська лавра», а у 2011 р. – було розширено об'єкт «Букові праліси Карпат» за рахунок включення до Списку ЮНЕСКО давніх букових лісів Німеччини. П'ять із восьми українських об'єктів, внесених до даного Списку, повністю знаходяться на території України, інші три – частково перебувають на території інших держав, крім України. Це – пункти геодезичної дуги Струве розміщені одночасно у Швеції, Норвегії, Фінляндії, Естонії, Латвії,

Литві, Росії, Білорусі та Молдові; букові праліси знаходяться також у Словаччині та Німеччині;– дерев'яні церкви Карпатського регіону – на території Польщі [21].

Варто також згадати про Попередній список. Це – це перелік важливих культурних і природних об'єктів, які пропонуються до включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Станом на 2025 рік Уряд України запропонував внести до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО 16 об'єктів. Це свідчить про тривалу та планомірну роботу українських урядових організацій та відомств у підготовці до чергових сесій Комітету світової спадщини ЮНЕСКО, на яких порушувалися питання щодо номінації таких об'єктів [64].

Воєнні дії росіян та часті обстріли мирних міст призвели до численних руйнувань, у тому числі, і історичних та культурних пам'яток. У зв'язку із цим за ініціативою України у вересні 2023 р. була скликана позачергова сесія Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у випадку російської збройної агресії, зокрема, йшлося про об'єкти Всесвітньої спадщини із Списку ЮНЕСКО у Львові «Львів – Ансамбль історичного центру» та Одесі «Історичний центр Одеси» у липні 2023 р. На сесії йшлося про недотримання росією, як державою-учасницею Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та Першого протоколу до неї, своїх міжнародних зобов'язань. Держава агресор цілеспрямовано руйнує та викрадає культурні цінності в Україні. До Одеси було направлено експертну місію для оцінки завданої росією шкоди [148].

Крім того, було представлено номінаційні досьє об'єктів культурної спадщини України для надання їм посиленого захисту, що також передбачає відповідальність росії за вчинення воєнних злочинів. За рішенням Комітету посилений захист надано 20 об'єктам культурної спадщини України у різних регіонах нашої держави, у тому числі у Києві, Львові, Одесі та Чернівцях, а також українським об'єктам, що входять до Списку як Дерев'яні церкви карпатського регіону, та інші. Зокрема, із Попереднього списку ЮНЕСКО. Комітет вимагає від росії припинити руйнування і викрадення культурних цінностей України [148].

Важливо, що відповідно до законодавства державою охороняється набагато більше культурних, історичних та природних об'єктів, окрім тих, що внесені до

Списку ЮНЕСКО. Загалом, на державному обліку перебуває близько 170000 нерухомих пам'яток культурної спадщини, розташованих на території України. Станом на 2021 р. понад 15000 пам'яток національного (1167 об'єктів) і місцевого значення занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (з 2001 р.); решта – до списків пам'яток відповідно до радянського законодавства (до 2000 р.). Водночас на попередньому обліку під охороною перебуває понад 34 000 об'єктів (оцінка за 2018 р.) [77].

На даний час на території Верховинської територіальної громади, як і цілого Верховинського району, розташована єдина пам'ятка історії, яка занесена до Переліку об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за номером 090004-Н, це – будинок, в якому жив і працював письменник, поет, вчений і громадський діяч І. Я. Франко (друга половина ХІХ ст.) у селі Криворівня. Загалом, згідно із попередніми переліками нерухомих пам'яток України (внесені до 2001 р. до Державних реєстрів пам'яток архітектури національного та місцевого значення) на території Верховинської ОТГ розташовані ще 17 матеріальних об'єктів – пам'яток дерев'яної архітектури та історії [див. додаток Г].

І хоча згадані пам'ятки дерев'яної архітектури Верховинщини не винесені до Списку ЮНЕСКО, вони за своїм концептуальним змістом та архітектурними рішеннями, будівельними традиціями дуже близькі до тих, що входять до об'єкта «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі» [108].

Зважаючи, що крім архітектури мандрівників сьогодні цікавить і сакральний зміст цих пам'яток, можемо стверджувати про піднесення та розвиток духовного туризму. Століттями намолені духовні святині – церкви притягують все більше і більше туристів. Крім того, як вже згадувалося, це справжні шедеври дерев'яної гуцульської архітектури Верховинщини. Як до прикладу: Церква Різдва Богородиці у Криворівні, яка впродовж 300 років свого існування не була зачинена; Церква Пресвятої Тройці в Ільцях, датується початком ХVІІІ ст.; Церква Святих апостолів Петра і Павла в Красноїллі (1840 р.), а також одна з найбільших дерев'яних церков

України – Церква Успіння Пресвятої Богородиці в селищі Верховина (1993 р.) [53, с. 6].

Органи місцевого самоврядування на своєму рівні також вживають заходів для нормативно-правового врегулювання статусу певних культурних, історичних та природних об'єктів. Так, відповідно до рішення Івано-Франківської обласної ради від 31.07.2020 № 1510-36/2020 «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області», відповідно до чинного законодавства та з урахуванням наукових обґрунтувань: Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Київського еколого-культурного центру та громадської спілки «Всесвітній фонд природи Україна», за погодження власників та первинних землекористувачів, оголошено природні території та об'єкти пам'ятками природи місцевого значення. Зокрема, йдеться про лісові масиви ДП «Верховинське лісове господарства», що розташовані на території Верховинської територіальної громади: «Квазіпраліс Верховинського лісництва», площею 37 га та «Праліс Красницького лісництва» – 27 га [117].

Аналізуючи праці дослідників Гуцульщини, можна сказати, що гуцульська оселя – це логічне продовження та складова традиційного українського дерев'яного будівництва, яке триває ще з давньоруських часів, маючи певну специфіку. А саме: для гуцульського житла властива багатокамерність. До власне житлового будинку можуть бути прибудовані кімнати (камери) для господарських потреб, а сама оселя часто має вигляд, схожий з оборонними спорудами (так зв. – гражда). Елементи інтер'єру гуцульської оселі: піч, сволоки, одвірки, меблі – часто оздоблюватися різьбою, орнаментами. Адже житло для поколінь гуцулів – це не лише місце проживання, архітектурна будівля, але й певний священний осередок, що єднає родину та супроводжує людину не лише у побуті, але й у святкові та сумні події впродовж цілого життя [19, с. 204].

Сьогодні традиційне гуцульське будівництво відмирає, розкидані гірськими полонинами хати, стоять порожніми. Ще у ХХ ст. на зміну хаті-гражді прийшли нові сучасні будівлі. І хоча для будівництва житла і зараз використовують

переважно дерево [140], унікальні житлові споруди втрачаються, залишаючись хіба- що як музейні експонати.

Тому, на нашу думку, важливим напрямком у роботі із збереженні матеріальної культурної спадщини Верховинщини є виявлення, відновлення та реставрація дерев'яних споруд – пам'яток гуцульської традиційної архітектури. З метою запобігання руйнуванню більшості пам'яток нашої культурної спадщини потрібно періодично проводити реставраційні роботи, які виконуються відповідно до реставраційних норм та правил, затверджених державою [138].

Отже, згадані у даному розділі роботи пам'ятки матеріальної культурної спадщини Верховинщини, а також природні об'єкти, музеї тощо потребують охорони на державному та місцевому рівнях. Саме ці унікальні об'єкти у поєднанні з природою Карпат та колоритом місцевих жителів, їхнього побуту та звичаїв – це головна туристична привабливість громади.. Тому місцевому самоврядуванню, громадським організаціям та науковим інститутам необхідно докладати спільних зусиль задля вивчення, збереження та популяризації матеріальної культурної спадщини краю.

2.2. Нематеріальна культурна спадщина

На початку XXI ст. світова спільнота врешті дійшла розуміння того, що окрім матеріального вираження, культурна спадщина має набагато ширше значення, що «духовна» або нематеріальна культура, так само зазнає впливу глобалізації та зникає з обличчя землі, як зникають малі народи, архітектурні та природні об'єкти. Тому виникла потреба в охороні нематеріальної культурної спадщини та її носіїв.

Звичайно, що охорона об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини дещо відрізняється та має свої особливості. Це спонукало до створення та прийняття Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.). До прикладу, якщо ж звернутися безпосередньо до тексту цієї Конвенції, то нематеріальна культурна спадщина «означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремим особами як частина їхньої культурної спадщини.

Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та історії формує у них почуття самотності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини...., що проявляється... у таких галузях: а) в усних традиціях та формах вираження та в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; б) виконавському мистецтві; с) звичаях, обрядах, святкуваннях; d) знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; е) традиційних ремеслах.» [65].

Очевидно, що в збереженні матеріальної та нематеріальної культурної спадщини є відмінності. Тому одразу ж постало питання етики у поведінці з об'єктами нематеріальної культурної спадщини та у ставленні до носіїв цієї спадщини. У тому ж 2008 р. були прийняті Етичні принципи збереження нематеріальної культурної спадщини, якими доповнено Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини. Зокрема, серед цих принципів важлива роль надається саме громадам: спільнотам та групам щодо визнання за ними права продовжувати практику, представлення, вираження, знання та навички, необхідні для забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини; а також стосовно права на отримання вигоди від захисту моральних і матеріальних інтересів, що є результатом такої спадщини, і особливо від її використання, дослідження, документування, просування або адаптації членами спільнот чи іншими особами [76, с. 110-117].

На даний час Україну у міжнародних списках нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО представляють за номінаціями:

I. Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства:

1) «Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості» (рік включення – 2013);

2) «Традиція Косівської мальованої кераміки» (рік включення – 2019);

3) «Орнек – кримськотатарський орнамент та знання про нього» (рік включення – 2021);

4) «Писанка: українська традиція і мистецтво оздоблення яєць». Міжнародна

номінація, підготовлена спільно з Естонською Республікою (рік включення – 2024);

II. Список нематеріальної культурної спадщини, яка потребує термінової охорони: – 1) «Козацькі пісні Дніпропетровщини» (рік включення – 2016);

2) «Культура приготування українського борщу» (рік включення – 2022);

III. Реєстр належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини:

1) «Програма з охорони кобзарсько-лірницької традиції» (рік включення – 2024) [42].

Як бачимо, українська нематеріальна культурна спадщина повільно, але впевнено пробивається до міжнародного визнання, до речі, з допомогою дружніх країн, як до прикладу, вклад Естонії для визнання культурною спадщиною писанки. Два з перелічених елементів нематеріальної культурної спадщини поширені по всій території України. За таких умов, приготування борщу та писанкарство – не лише присутні на Верховинщині, але і мають свої регіональні особливості, чим може пишатися громада.

У кожному селі Гуцульщини є свої локальні художньо-стильові особливості, варіанти поділу на орнаментальні площини, кольорова гама. Так, для писанок смт. Верховини та сіл, що входять до ОТГ: Буківець, Красноїлля, Замагора, Криворівня характерні геометричні композиції, рідше – рослинні. Особливими самобутніми сюжетними композиціями з поміж інших вирізняються писанки села Замагора, у кольоровій гамі яких переважають жовті, зелені, фіолетові барви на чорному або коричневому тлі, які перегукуються з кольорами місцевих вишиванок [151].

Рецепт гуцульського білого борщу традиційний для Верховини, як частина нематеріальної культурної спадщини України, став популярним завдяки численним туристам та блогерам, які його радо смакують та популяризують. Білий борщ, який готують з квашеного буряка та копченої буженини, ламає всі уявлення про смак та колір звичної страв, це ще одне чудо Верховинської кухні [100].

Наша держава, розуміючи важливість збереження нематеріальної культурної спадщини, її відновлення та потенціал для розвитку місцевих громад, та збереження національної, етнічної ідентичності, створює на державному рівні власний Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини

України – наказ Міністерства культури України №105 від 12.02.2018 «Про затвердження Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» [96], до якого також увійшли елементи, ремесла, традиції властиві саме Верховинському краю [98].

Вивчивши даний перелік, ми віднайшли у ньому щонайменше 12 позицій, які безпосередньо пов'язані та поширені на території Верховинської ОТГ. Багато із них, поширені по всій території нашої держави. Однак, є у національному переліку і суто Верховинські (гуцульські, карпатські), як от: «Гуцульська коляда та плеси Верховинського району Івано-Франківської області», або гуцульські (карпатські): «Традиція гуцульської писанки», «Карпатське ліжникарство», «Гуцульська бриндзя», «Культура традиційної гуцульської сирної пластики», «Традиційні жіночі прикраси із бісеру на Прикарпатті», «Традиція гуцульського художнього дереворізьблення» і програма «Практика з охорони «Гуцульських узорів (орнаменту) та пов'язаного з ним культурного простору»» [див. додаток Г].

Важливо, що елементи нематеріальної культурної спадщини тісно пов'язані з об'єктами матеріальної спадщини та часто мають своє матеріальне вираження у предметах побуту, елементах одягу тощо. Загалом, у традиційній культурі унікальну інформацію, закладену багатьма поколіннями, містив народний одяг. І лише у ХХ ст. глобальна мода принесла у костюм додаткові смислові «нашарування» [85].

Зауважимо, що у гуцулів яскраво виражені характерні риси українського світосприйняття: перевага емоційного над раціональним, сентиментальність та поетичне сприйняття навколишнього світу, природи, що відобразилося у візерунковості та мальовничості, насиченій декоративності виробів: предметів побуту та одягу. Одночасно, їм притаманні і цілком суперечливі риси: індивідуалізм та творчий спротив чужому одночасно поєднуються із захопленням художніми зразками інших культур. На даний час лише мистецтво плетіння герданів достойно оцінено та претендує на внесення до переліку національної нематеріальної спадщини [33].

Поряд з цим, саме гердан, увібравши в себе унікальну спадщину віків, став не лише зразком етнічної культури та нематеріальної спадщини Прикарпаття, але й популярною сучасною жіночою прикрасою. До речі те, що традиції і досі збереглися на Верховинщині можна також прослідкувати на прикладі сучасного використання гуцульського костюма, зокрема, жіночих головних уборів під час виконання обрядів та свят, як до прикладу, весілля. Поділ одягу на святковий та буденний стосувався і головних уборів, які відзначаються великим різноманіттям. До прикладу, дівчата ходили з непокритою головою, а у коси заплітали уплітки вовняні нитки або волічки різних кольорів [146].

У свята та до церкви дівчата заплітали у коси поплітки, заплітки та бовтиці – червону волічку (вовняна нитка – прим. автора), на яку нанизували мосяжні гудзики. Далі на чоло прив'язували чільце – мосяжний металевий обручик з металевими підвісками, який міг бути суцільним або складався із кількох металевих бляшок, щільно укладених та пишно орнаментованих. Чільце також було основною частиною весільного головного убору нареченої, створюючи ефект сяючої корони та символізуючи сонце, як знак того, що дівчина перебуває під його опікою. Мотки різнокольорової волічки звисали з потилиці на плечі, завершуючи ансамбль. До весільного головного убору пришивали зверху весільний вінок – зшиті навхрест смужки червоного сукна, прикрашені листям барвінку та дрібними металевими монетами. Такий весільний головний убір нареченої – «книгині» зберігся на Верховинщині і донині [див. додаток В].

Сучасні українські дизайнери на хвилі популярності української тематики, масово і охоче використовують елементи народного костюма, зокрема вишивку, гаптування, мереживо, вибійку, ткацтво та розпис. А історія європейської моди свідчить, що Україна була цікава світові своєю неповторною культурою, надихаючи лідерів індустрії моди. До прикладу, до української тематики звертався епатажний та креативний кутюр'є Джон Гальяно, який неодноразово розробляв колекції з українськими мотивами. Так, на сезон осінь/зима 2009-2010 рр., для колекції «заморожених українських наречених» він створив образи за мотивами

українських національних костюмів, використавши в оздобленні чорний та червоний кольори, стилізовані вишивки, гуцульські помпони, дукачі [85].

На Верховинщині добре збережена традиційна гуцульська кухня, яка також є складовою частиною нематеріальної культурної спадщини краю. Ми вже згадували про традиційний білий борщ. Але у селах Верховинської громади досі готують оригінальні страви, часто у гуцульській печі, у глиняному та чавунному посуді, з натуральних місцевих продуктів, без додавання «хімії». Найпоширенішими є страви з сиром та бринзою, свіжими та сушеними грибами, картоплею, квашеною капустою, афинами, вишнями, будь-яким повидлом і тертими яблуками. Тут варто скуштувати: кулешу з сиром і сметаною; бануш з бринзою чи грибами або з смаженою цибулею з шкварками; тушене на сметані м'ясо або смажену у сметані рибу (особливо форель); наченку, мачанку, верховинський омлет і багато інших. Переважна більшість господинь, навіть у закладах харчування – не професійні кулінари, а справжні берегині автентичної гуцульської кухні, які передають таємниці кожної страви від покоління до покоління. Часто добрі куховарські навички мають і чоловіки, яким традиційно проводячи тривалий час на полонинах, доводилося готувати не лише сир [23].

Страви гуцульської кухні чудово смакують туристам, передаючи яскраво та доступно колорит та етнічні особливості краю. Саме туристична галузь сприяє розвитку на Верховинщині закладів харчування із автентичними гуцульськими стравами та відродженню традиційних крафтових виробництв, як: ліжникарства, різьбярства, бриндзі та сирних коників, вишивки та писанкарства. Саме туристи охоче купують вироби місцевих майстрів, які досі зберігають як культурну, так і побутову цінність. Адже це не лише сувеніри, але й модні етнокультурні речі, які радо використовуються як елементи одягу, інтер'єру, прикраси тощо. Про місцеві перекази та легенди, співанки, календарну обрядовість та навіть забобони, ворожіння чи мольфарство можна писати окрему наукову роботу, такий величезний пласт нематеріальної культурної спадщини вартий уваги науковців, дослідників та широкого кола поціновувачів [102].

Останніми роками популярними для відвідування стали традиції святкування релігійно-обрядових свят на Верховинщині. Як до прикладу, коляда та плес у Криворівні чи «Полонинське літо» у Верховині. Популярним є «Писаний камінь» і як природній об'єкт, і як «місце сили», пам'ятка, що зберегла відголоски древніх дохристиянських культів горян [110].

Варто також згадати кілька слів гуцульський діалект, яким досі розмовляють місцеві жителі, та який увійшов до кращих зразків української професійної літератури. Якравими та самобутніми представниками гуцульського письменства є уродженці Верховинщини – Параска Плитка-Горицтвіт [104;153] та Петро Шекерик-Доників [147], творчість яких також є унікальною нематеріальною спадщиною краю, яка своєю чергою дає художній опис звичаїв, вірувань традицій, обрядів, ремесла, укладу життя давньої Гуцульщини. Твір П. Шекерика-Доників «Дідо Иванчік» заслужено називають «енциклопедією гуцульського життя», зразком живого гуцульського діалекту [86].

Посеред інших чудес Верховинщини досить відома – трембіта. І хоча більшість вважає її суто музичним інструментом, тривалий час вона була сигнальним інструментом – єдиним засобом зв'язку вівчаря (чабана) з довколишнім світом. Трембітами навіть визначали час за довжиною її тіні, подавали сигнали про початок та кінець робочого дня, перерви на обід та час доїння овець. Для цього існує ціла система тональності звуків, за якою люди в селах і на полонинах не лише дізнавалися про місце перебування отари, а й про перехід на інші пасовиська. Звуки трембіти передавали емоції та стан душі трембітаря, могли бути веселими та сумними [150, с. 263-264].

Ще одним прикладом унікального культурного явища Верховинських гуцулів є карпатське гуцульське «егокання» і «кугикання», яке до нині збереглось як сигнал вільно-речитативного музичного вираження. Як зазначають музичні фольклористи, воно ближче до трембітних сигналів, при цьому голос можна трактувати як сигнальний музичний інструмент. Крім того, «егокання» і «кугикання» було заміною трембіти. Дослідники припускають, що ці вигуки могли мати і ритуальне значення [143].

Важливо, що практично усі елементи як матеріальної так і нематеріальної культури Гуцульщини самотній мандрівник і організований турист можуть побачити, відчутти, доторкнутися та скуштувати у Верховинських селах. Більшість об'єктів культурної спадщини досі є частиною життя місцевих гуцулів, а не лише атракцією для приваблення туристів. На експозиціях об'єктів культурної та історичної спадщини побудовані численні музейні заклади Верховинської громади. Саме цими унікальними можливостями і приваблюють села Верховинської громади гостей – як туристів з дальніх країв чи жителів довколишніх регіонів, так і науковців, як вітчизняних, так і з-за кордону.

Наша держава нині активно заявляє на весь світ про унікальні шедеври матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, намагається на всіх рівнях вживати заходи щодо їх збереження і популяризації в інформаційному просторі. При цьому в умовах децентралізації саме місцеві громади, будучи основним бенефіціарієм туристичної діяльності, що пов'язана з культурною спадщиною даної місцевості, мають право на локальну ідентичність цієї спадщини та несуть відповідальність за її «експлуатацію», зокрема, у галузі розвитку туризму. Адже нерегульовані туристичні потоки, надмірна комерціалізація та неетичне ставлення до традицій – можуть стати загрозою для існування елементів нематеріальної культурної спадщини. В таких умовах відбувається пошук основних просувних інструментів, медіа і інших ресурсів та засобів для формування та підтримання ідентифікаційного «обличчя» території, громади як на локальному та регіональному рівнях, так і на – світовому [115].

Отже, Верховинщина – це територія, яка має добре збережені історичні, культурні та природні об'єкти. Особливості гуцульської культури та побуту, фольклор, ремесла та традиції – все це є важливим та потужним потенціалом для подальшого розвитку громади, зокрема у сфері туризму. На фоні зростання інтересу до усього українського, саме культурна спадщина гуцульського краю, яскраво виражена на території Верховинської територіальної громади, а також її популярність як краю традиційних ремесел та прадавніх традицій дає поштовх для економічного зростання.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРОМОЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ НАДБАНЬ ГУЦУЛЬСЬКОГО КРАЮ

3.1. Напрямки використання та популяризації культурної спадщини Верховинської ОТГ

Здавалося б, що під час війни розвиток культури не актуальне питання. Адже спочатку треба закінчити військове протистояння, відбудувати країну, повернути людям житло, звичний спосіб життя, загоїти душевні і тілесні рани, провести економічні реформи, повернути наших громадян з-за кордону і лише після цього можна подумати про культуру, яку часто асоціюють з розвагами.

Під час повномасштабного вторгнення ми побачили, що окупанти прицільно знищують історичні та культурні об'єкти. Вивезені колекції музеїв, знищені приміщення музеї або, так звана, реконструкція культурних пам'яток – це ще не всі методи стирання росіянами української ідентичності. Окупанти цілеспрямовано намагаються нищити культурні надбання та історичну спадщину на тимчасово окупованих територіях, щоб просувати там власні пропагандистські наративи. Але і далеко від лінії фронту культурна спадщина під загрозою воєнних дій. До прикладу, внаслідок атаки російських ударних дронів 1 січня 2024 року у Львові було повністю знищено музей Романа Шухевича та пошкоджено університет, у якому навчався Степан Бандера. Як написав у соціальних мережах міський голова А. Садовий: «Символічно і цинічно. Війна за нашу історію» [134].

Суспільству варто зрозуміти, що саме історія та культура в усіх її проявах забезпечує нашу національну ідентичність та існування України як суверенної, незалежної держави. Саме за нашою героїчною боротьбою у цій війні, за мовою та культурним надбанням сьогодні увесь світ ідентифікує українців як націю, відмежовуючи від московських наративів про «адін народ». Саме сьогодні важливо берегти, розвивати та пізнавати культурну спадщину, бо саме культура: 1) підтримує стабільність та соціальну безпеку, розвиваючи критичне мислення, креативність, через об'єднання людей довкола ідей національної ідентичності, свободи, толерантності тощо; 2) закладає світоглядні зміни – «реформи у головах», що передують будь-яким соціальним й економічним реформам; 3) сприяє

економічному розвитку громади (міста, регіону). Лише у культурно здоровому середовищі можуть припинитися війни, відкриваються можливості для самореалізації, зростає матеріальний достаток населення [41, с. 34].

Значення збереження культурної спадщини, зокрема, історичної архітектури, полягає ще й у тому, що вона формує уявлення про естетичні смаки, гармонію та майстерність багатьох поколінь, програмує традиції, життєвий уклад та світогляд наших нащадків – майбутніх українців. Адже самоідентифікація нації ґрунтується на історичних здобутках, вивчаючи, переосмислюючи та транслюючи їх у своє майбутнє, чим досягається безперервність і спадкоємність родини, громади, країни. Звернення до свого історичного минулого, втіленого у матеріальній структурі, зокрема в архітектурних спорудах та історичних місцях, має потужний освітній, духовний та творчий потенціал [26].

Окрім того, культурна спадщина у сучасному суспільстві серед інших важливих функцій забезпечує також: підвищення якості життя населення, подолання бідності, розвиток туристичної галузі, – забезпечуючи тим самим збалансований розвиток суспільства загалом. Вагомою є економічна функція культурної спадщини, її ресурси – це підґрунтя розвитку різних галузей економіки, основна з яких – туризм [141, с. 58].

Ще у період карантинних обмежень під час Коронавірусної хвороби COVID-19, а далі через певні обмеження щодо виїзду за кордон через дію воєнного стану, в Україні чим далі більшої популярності набуває внутрішній туризм, зокрема, відносно безпечні райони Карпатських гір. Продовжують працювати чимало агенцій, які влаштовують як тривалі тури, так і – вихідного дня. Часто громадяни подорожують самостійно, намагаючись відволіктись та переключитись українці радо відвідують музеї, історичні місцевості, навіть купують сувеніри. Особливо актуальними стали подорожі та туристичні місця, які вирізняються своїми національними культурними, історичними та етнографічними пам'ятками. За таких обставин і виріс попит на усе «своє» – українське.

Тому наявність об'єктів культурної спадщини це – стимул для розвитку туристичної галузі, що своєю чергою сприяє соціально-економічному розвитку

певної території (населеного пункту). Натомість, саме сталий розвиток економіки та вирішення інфраструктурних проблем (стан доріг, наявність якісного туристичного продукту, доступних і комфортних готелів та кафе, інформаційний супровід тощо) – запорука збереження та розвитку тих же об'єктів культурної спадщини. При цьому, туристична привабливість пам'яток це – лише один із факторів, що визначають їх економічну цінність [26].

Отже, Верховинська громада на рівні місцевого самоврядування може і повинна вживати заходів для збереження культурної спадщини, історичних місць, пам'яток, відновлення та підтримки традиційних ремесл та місцевого виробництва, розвитку художніх колективів та народних майстрів, підтримувати приватні ініціативи, до прикладу: приватні музеї та інші атракції. Одним із шляхів є розроблення власних програм культурного та економічного розвитку із залученням до них приватного бізнесу, міжнародних організацій та державних фондів.

Розвитку туристичної галузі економіки на базі історичних, культурних та етнографічних перлин Верховини, закладів культури та природних локацій у Стратегії розвитку Верховинської селищної територіальної громади на 2024 – 2028 роки виділено два розділи: «Туристична інфраструктура територіальної громади» та «Соціальна інфраструктура громади. Галузь культури». Однак, варто зазначити, що даний документ має суто декларативний характер, описує наявні об'єкти; відсутні обґрунтовані розрахунки необхідних капіталовкладень та очікуваних матеріальних результатів щодо напрямків розвитку культури та туризму. Доходи бюджету відображені лише у статті «туристичний збір». Очевидно, що місцевій нечисельній громаді важко впоратися з фінансовим та організаційним навантаженням. Водночас важливо, щоб місцева національна культура не стала просто шоу для туристів з різних куточків держави [130, с. 49-65].

Як зазначалося у попередньому розділі, в Україні законодавчо закріплено повноваження держави щодо охорони культурної спадщини. Як згадувалося раніше, набуття об'єктом історико-культурної спадщини статусу охоронюваного державою, передбачає його внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [37].

Саме тому територіальним органам влади необхідно об'єднати зусилля з науковцями та державними комісіями для включення до відповідного оновленого реєстру місцевих історичних і культурних об'єктів. Обов'язок збереження покладається на державу, проте, недержавні громадські організації та/або приватні особи відповідно до законодавства сприяють органам охорони культурної спадщини у їх роботі [50].

На сьогодні українські дослідники критично аналізують діяльність вітчизняних науково-дослідних та проектних інститутів, заповідників та інших організацій, які професійно зайняті у процесі державного управління та збереження культурної спадщини нації, зазначаючи, що останні донині оперують дещо архаїчними та суворими схемами, що сформувалися ще в СРСР та як спадок залишились в Україні. На думку науковців, нове законодавство теж підлягає критиці та вдосконаленню, бо обмежує простір для інноваційних підходів. Вивчення міжнародного досвіду дає можливість для його застосування та пошуку нових схем для взаємодії та переходу від здебільшого технічної підтримки історичних об'єктів до розвитку сучасних стратегій, що включають не лише, до прикладу якісну реставрацію, але й створення певного культурного капіталу, який дасть можливість не лише зберегти культурну спадщину, але й отримувати за участі громадського та приват. партнерства користь від його використання [26].

У даному контексті варто зазначити, що більшість об'єктів культурної спадщини, зокрема, культові споруди та музеї Верховинської територіальної громади [див. додаток Г.], використовуються за призначенням. Що не лише позитивно впливає на їх технічний стан та зовнішній вигляд, але й дає можливість членам громади задовольняти свої релігійні потреби у церквах, зберігаючи вікові традиції, звичаї та обряди предків, знайомити гостей (туристів) із багатою духовною та культурною спадщиною Гуцульщини.

Відповідно до законодавства на органи місцевого самоврядування покладаються повноваження щодо реалізації державної політики у сфері охорони об'єктів культурної спадщини [50]; а також щодо: забезпечення охорони пам'яток історії та культури, збереження та використання культурного надбання;

затвердження та виконання цільових програм культурного розвитку; забезпечувати утримання об'єктів культури, які перебувають у комунальній власності; організації охорони реставрації та використання пам'яток історії і культури, архітектури та природних заповідників; сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел; сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері охорони культури тощо [48] Серед джерел фінансування закладів культури поруч із коштами із державного та місцевого бюджетів законом передбачено також грантові кошти, доходи від надання послуг та оренди, благодійні внески та пожертви тощо [47].

Важливість питання збереження та популяризації гуцульської культури було визнано на державному рівні – у 2009 році Президентом України Віктором Ющенком було видано відповідний указ, у якому були передбачені заходи, що мали вживати: Кабмін України, обласні державні адміністрації Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей спільно із тогочасним Міністерством культури і туризму України [136].

Як зазначалося вище, бюджет Верховинської ОТГ передбачає витрати на утримання закладів культури, виплату заробітної плати працівників та частково ремонт та благоустрій територій. Однак, коштів на розвиток культури та туризму не вистачає. Важливою є підтримка культурної, історичної та туристичної діяльності місцевих громад з боку держави, недержавних інституцій та міжнародних організацій. Для цього органи місцевого самоврядування повинні також проявляти ініціативу, моніторити інформацію про державні, громадські та міжнародні проекти з підтримки: туризму та туристичних маршрутів; традиційних ремесел та виробництв; етнографічних, культурних, мистецьких фестивалів тощо.

До прикладу, у першому розділі даної роботи згадувалося про здобуття географічного зазначення «Гуцульська коров'яча бриндза» [31]. Саме завдяки крафтовому виробництву карпатських сирів Верховинщина стала учасником проекту Українського культурного фонду «Культурно-туристичний маршрут

«Гуцульські сирні плаї»» (2021-2025 рр.), реалізованого за заявкою Громадської спілки «Асоціація виробників традиційних Карпатських високогірних сирів» на території високогірних районів Закарпатської та Івано-Франківської областей. З метою збереження та популяризація традиційної культури високогірного вівчарства та скотарства на полонинах Українських Карпат, як елементу культурної спадщини України, розроблено культурно-туристичний маршрут. Згідно із вимогами протоколу якості, маршрут нанесено на карту, промарковано інформаційними стендами та вказівниками; налагоджено співпрацю з блогерами, що висвітлюють питання гастрономічної спадщини, культурного та етнотуризму; розроблено економічну модель та дорожню карту на найближчі 5 років [78].

Важливо, що навіть у час війни державна установа «Український культурний фонд» (УКФ) – державний інвестор розвитку культури та креативних індустрій продовжує свою діяльність – бюджет п'ятої конкурсної програми восьмого грантового сезону «Культура. Регіони» на 2025 рік – 37 млн грн., а її цілі це – підвищення спроможності громад до генерування нового конкурентоспроможного культурного продукту; підтримка локального культурного продукту для популяризації культурних особливостей та спадщини регіону, стимулювання туристичного потенціалу, зокрема, проєктів, націлених на збереження, розвиток та репрезентацію нематеріальної культурної спадщини [29].

У напрямку підтримки розвитку територіальних громад, зокрема, сфери культури та туризму, працює також Івано-Франківська обласна рада, яка до війни щороку проводила обласний конкурс проєктів та програм розвитку місцевого самоврядування, а також обласні конкурси «Громада кращого довкілля», «Краща спортивна громада», «Краща етнокультурна громада». Конкурсні проєкти Верховинської селищної ради та інших сіл, що увійшли до територіальної громади, неодноразово ставали переможцями та отримували кошти з обласного бюджету на реалізацію своїх програм. Так, ще до повномасштабного вторгнення – з 2017 по 2020 р.р. – впродовж чотирьох років поспіль переможцями конкурсу «Краща етнокультурна громада» у номінації «етнокультурний регіон Гуцульщина» ставали сільські громади: Замагорівська (2017 р.), Краснолівська (2018), Красницька (2019

р.), Криворівнянська (2020 р.), усіх відзначено грошовими преміями по 200 000 грн. кожна. А у 2021 році Верховинська селищна рада стала переможцем дванадцятого обласного конкурсу проектів та програм розвитку місцевого самоврядування з проектом Купальня Святого цілителя Великомученика Дмитрія Солунського з виділеним бюджетом 500 000 грн [66].

Отже, за умови якісної підготовки та мотивованої заявки, будь-яка територіальна громада може отримати грантові кошти для розвитку та збереження історичної та культурної спадщини, підтримки творчих колективів, розвитку місцевого виробництва та створення потужних туристичних локацій. Варто також згадати про міжнародний проєкт «Карпатський культурний шлях», який відзначає вагомий роль культурного туризму у розвитку місцевої економіки, збереження культурної спадщини, формування національної ідентичності та забезпечення міжкультурної комунікації.

Він покликаний підтримувати розвиток культурного туризму, зокрема, міжнародного, локальної культури та збереження спадщини у Карпатах. «Карпатський культурний шлях» планується як перший українсько-румунський культурний туристичний маршрут з перспективою подальшої сертифікації за європейськими стандартами та входженням до загальноєвропейської мережі культурних шляхів Ради Європи. Серед найцікавіших визначних об'єктів культурної спадщини регіону і перлини Верховини, яка також увійшла до карпатського культурного маршруту. Презентацію нового транскордонного туристичного маршруту було заплановано на літо 2023 р. [7, с. 199-202].

Загалом, проєкт «Карпатський культурний шлях» фінансується Європейським Союзом, його основна мета – підтримка валоризації культурно-історичної спадщини в Карпатському регіоні шляхом розвитку та просування Карпатського культурного шляху, який стане інтегрованим туристичним продуктом культурної спадщини в транскордонних регіонах України та Румунії, який своєю чергою поєднає об'єкти культурної та історичної з іншими локаціями, атракціями та супутніми послугами. Серед інших завдань також: навчання представників туристичного бізнесу; розробка промоційних матеріалів, спільних

джерел інформації в мережі Інтернет, мобільного додатку, реклами для просування інтегрованого карпатського туристичного продукту культурної спадщини [8].

Нажаль, війна в Україні зупинила не лише міжнародне співробітництво, але й інші місцеві програми, фестивалі, масові культурні заходи, які мають значний культурний потенціал. До прикладу, ще під час пандемії COVID-19 було перенесено проведення Міжнародного гуцульського фестивалю (Косів – 2020 р.), який проводився з 1991 р. задля відродження, примноження, розвитку та популяризації матеріальної та духовної культури гуцулів, місцевих традицій та обрядів. У рамках цього фольклорно-етнографічного фестивалю проводилися також науково-практичні конференції та симпозіуми, спортивні змагання та різні молодіжні заходи. Верховина приймала фестиваль тричі: у 1991 р., 1994 р. та 2001 р. Статус державного Міжнародний гуцульський фестиваль отримав у 2020 р. [87].

Важливо після війни відновити фестиваль та проводити інші локальні заходи, як «вхід на полонину», «полонинське літо» тощо. Адже такі події приваблюють туристів, поціновувачів народної творчості. Серед багатьох мотивів, якими керуються туристи, потреба людини у пізнанні свого історичного минулого та культурної спадщини – один із основних.

Важливе гуманітарне значення туризму – використання його можливостей з метою духовного розвитку людини, розширення горизонту її знань та збагачення творчого потенціалу. Поєднання відпочинку з пізнанням історії, життя та культури народів (етносів) це – одне із завдань, яке цілком під силу туризму. Культурний туризм, як самостійний вид туризму, вже давно виокремився у структурі туристичних послуг. Його ще називають історико-культурним, пізнавальним, краєзнавчим. В його основі закладений саме історико-культурний потенціал певного регіону, що охоплює реальне соціокультурне середовище з особливостями побуту, ведення господарства, традиціями та звичаями. Варто зазначити, що мінімум ресурсів для цього виду туризму може надати будь-яка місцевість. Проте, для масового розвитку культурно-пізнавального туризму необхідна певна концентрація об'єктів, культурної та історичної спадщини [4, с. 90-94].

До об'єктів історико-культурної спадщини відносять: 1) пам'ятки археології; 2) архітектурні монументи та скульптурні пам'ятники; 3) пам'ятки громадської, військової та сакральної (культової) архітектури; 4) пам'ятки садово-паркового мистецтва; 5) музеї, театри, виставкові зали; 6) етапи біографії, знакові події у житті видатних людей; 7) музеї, театри, виставкові зали; 8) об'єкти етнографії, народні ремесла та промисли; 9) знакові події (політичні, екологічні, культурні, військові, економічні тощо) [68, с. 208].

Особливості історико-культурних ресурсів мають практично необмежений потенціал, що впливає на їх використання у сфері туризму. Зокрема: унікальність та неповторність історичних, культурних та інших ресурсів, науковий та творчий підхід до їх використання у якості туристичного продукту; зазвичай, невеликі інвестиційні витрати, в тому числі, з боку комерційних структур на їх догляд, облаштування та використання. Вагомим є також фактор «зустрічі культур», що проявляється у взаємопроникненні та взаємовпливі як позитивних, так інколи і негативних, сторін культури, традицій, поведінки з боку місцевих мешканців та з боку туристів. Науковці вважають, а практичний досвід підтверджує, що регіон, який претендує на роль значимого центру культурно-пізнавального туризму, повинен одночасно володіти унікальними історичними і культурними центрами та активно просувати їх на туристичному ринку [75, с. 113].

На сьогодні ми спостерігаємо зростання інтересу як у світі, так і в Україні, до усього, що становить її культуру та історію, зокрема етнографічні особливості. А тому, більшість видів туризму, що розвиваються на Верховинщині, мають етнографічну складову. У контексті розвитку туризму Верховинської громади важливою складовою є етнографія краю, що приваблює туристів. Етнографічний туризм це – форма пізнавального туризму, спрямована на відвідування етнографічних об'єктів та має на меті вивчення культури, архітектури, традицій та побуту народу (етносу) [17, с. 308].

Для Верховинщини актуальним нині є також релігійно-пізнавальний етнічний туризм, який акцентує увагу на релігійних звичаях, спорудах та традиціях (обрядках), які є невід'ємною складовою місцевої гуцульської культури. Важливою

специфічною рисою етнотуризму є компактне проживання певних етнічних груп, що зберегли свою традиційну культуру, що цілком відповідає становищу Верховинщини – серця Гуцульського краю [54].

Цікавими є результати онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час війни, проведеного за підтримки дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ. Відповідаючи на одне із запитань: «Якому виду відпочинку в Україні ви надаєте перевагу зараз?», 54 % опитуваних надали перевагу пішим прогулянкам та дослідженню міського середовища, 28,4% респондентів обрали культурний туризм (екскурсії до історичних пам'яток і музеїв), ще 23% – подієвий туризм (заходи, фестивалі), 21,8% = гастрономічний туризм, 16,2% – активний відпочинок у горах, 11,3% - активний літній відпочинок, 11,2% - екотуризм і відпочинок в екологічно чистих регіонах, 8,6% – рекреаційний туризм [128].

Що ж туристичні ресурси Верховинщини відповідають усім перерахованим запитам туристів. Саме тут можна поєднати активний відпочинок у екологічно чистому регіоні з пішими прогулянками та відвідуванням численних музеїв, пам'яток архітектури і природи, фестивалів та атракцій, ознайомитися з етнографією Гуцульщини та скуштувати автентичну карпатську кухню, запивши усе це лікувальною джерельною водою. Важливо так спланувати та прокласти туристичні маршрути, стежки, щоб вони були доступними, безпечними, охоплювали різні локації (музеї, пам'ятки, об'єкти природи та архітектури тощо), включали різні види транспорту та способи проходження, розвинену інфраструктуру (готелі, садиби, ресторани та кафе).

Таким чином: розвиток туризму одночасно з одного боку ґрунтується на етнографічних особливостях та культурній спадщині Гуцульщини, з іншого – саме туризм є тим стимулом та фінансово-економічним чинником, яких дозволяє зберігати, вивчати та популяризувати історію, культуру, традиції Верховини.

Не можливо переоцінити роль кіномистецтва з популяризації культури, національних традицій, етнографічних особливостей, зокрема, Гуцульщини. Суворая краса Карпат, своєрідне життя гуцулів, сповнене давніми традиціями та віруваннями, духовний світ горян поєднаний з природою, побут, музика, одяг,

справжня гуцульська говірка – все це було зображено у найвідомішому у світі українському фільмі С. Параджанова «Тіні забутих предків» (1965 р.), який показав Верховинщину на широкому екрані і одразу зачарував нею публіку. Фільм став екранізацією однойменної повісті М. Коцюбинського, написаної, так би мовити, «з натури», визнаним шедевром світового кіномистецтва [72].

Інколи навіть незаплановані та випадкові події можуть мати несподівано величезний вплив на зростання інтересу до біографії окремих людей, певних культурних подій, місць чи явищ. Так, до прикладу, у 1995 р. команда польського телебачення прибула до села Криворівні, щоб знімати Великодні традиції гуцулів. Тоді знімальна група випадково задокументувала похорон Параски Плитки-Горицвіт, про яку ми вже згадували у даній роботі.

Як згадує отець Іван – її «ховали в суботу перед Великоднем. Через приготування до свят людей на її похорон прийшло вкрай мало... Це був похорон, який у більшості своїй не побачило рідне село, але побачила вся Європа» [104]. Про життя і творчість П. Плитки-Горицвіт було знято документальні фільми: «Коляда для Параски» О. Драча та «Портрет на тлі гір» М. Руденка [153].

Приваблюють туристів і події, що відбуваються з використанням музейних приміщень та інших ресурсів. При цьому зазвичай це не просто театралізовані дії, це частина справжнього життя гуцулів. До прикладу, у фільмі «Коляда для Параски» показано справжній самобутній обряд гуцулів – чоловіча різдвяна коляда – плес, що збереглася на Верховинщині до наших днів. У темний холодний вечір до будинку-музею Параски Плитки-Горицвіт у традиційному гуцульському вбранні прибули колядники, вони повідомляють про свій прихід колядуванням під синхронний звук трембіт. У темряві колядники починають співати плес та легко підкидають вгору бартки, немов відбивають ритм мелодії [153].

Черговий бум на все гуцульське у XXI ст. спричинив яскравий і переможний виступ Руслани Лижичко з композицією «Дикі танці» на конкурсі «Євробачення» у 2004 році. Цікавий сценічний образ Руслани та манера виконання передавали автентичні карпатські мотиви; додаткові елементи її костюму та музичні інструменти (трембіти) виготовлялися ексклюзивно карпатським майстрами [1]. До

цього у 2003 р. вийшов альбом співачки з такою ж назвою, композиції якого поєднували стародавні етнічні гуцульські мотиви (ритми і танці) і сучасні течії поп- і рок-музики. Цей диск – «гуцульський проєкт» став в Україні «платиновим» 5 разів, англійська версія альбому – «Wild Dances» підкорив Європу [56].

Впродовж десятиліть вистави на сцені Івано-Франківського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка занурюють глядачів у колорит Гуцульщини, захоплюють витонченими душевними переживаннями, гумором, діалектом героїв, народною мудрістю та автентичними костюмами. Традиції та вірування, обрядові пісні та колядки, віра у божественне та містичне, надія на майбутнє, глибокий сум та світла радість – все це дарують карпатські мотиви та історії людей у «гуцульських» виставах театру. Серед них: «Гуцулка Ксеня», «Гуцульське весіле», «Коляда та й плес ... Ізпрежди віка...». Не можливо переоцінити вклад колективу театру у справу розвитку та популяризації культурної спадщини гуцулів. Це ще один із засобів закохати кожного у Гуцульщину та спосіб культурного впливу [101].

На сьогодні ми вже не можемо уявити свого життя без інтернет комунікації, через мережу Інтернет ми дивимося телебачення, слухаємо радіо, спілкуємося у соціальних мережах тощо. Численні медійні канали та ЗМІ мають свої програми на різних платформах, збираючи мільйони переглядів свого контенту. Серед них є і такі, що цілеспрямовано готують матеріали про життя людей, музику, цікаві місця, культуру, етнографію, кухню тощо. Навіть звичайні рекламні сайти туристичного спрямування надають чимало інформації про об'єкти культурного та історичного значення, цікаві маршрути для подорожей, висвітлюють події, фестивалі, концерти. До прикладу, велику роботу для просування інформації історичного, культурного, етнографічного змісту проводить незалежна медіакомпанія України «Суспільне Мовлення», у складі якої – національні та регіональні канали радіо, телебачення, цифрові платформи, зокрема і «канал Суспільне Культура» [131].

До прикладу, у грудні 2024 р. на «Суспільному» транслювали традиційну коляду у с. Криворівня Верховинської ОТГ, що є одночасно релігійним, культурним, обрядовим, етнографічним дійством Верховинщини. Показані

традиційна музика, співи та проповідь місцевого пароха о. Івана Рибарука гуцульською говіркою – це і є той колорит, який ще тут зберігся за календарно-обрядовим принципом [135]. Не менш цікавими є і інші репортажі Суспільного про цей край. До прикладу, про життя гуцулів на полонині Веснарка поблизу села Криворівня, зокрема, приготування традиційного сиру розповідав репортаж «Суспільного» влітку 2024 р. [152].

За цих причин ми бачимо, що інформаційні технології (ІТ), забезпечуючи зручний і швидкий доступ до інформації, мають значний вплив на міжкультурну комунікацію. Успішна міжкультурна комунікація поруч із забезпеченням технічних засобів, вимагає культурної чутливості, готовності до діалогу, достовірності інформації та етики. Соцмережі, онлайн-форуми та блоги створюють платформи для обміну знаннями, досвідом, враженнями, що сприяє культурному діалогу, поширенню та популяризації культурного надбання. А щоб не загубитися на просторах інтернету, важливо правильно обирати свою цільову аудиторію та докладати зусиль для уникнення поширення недостовірної інформації [122].

Отже, на підставі викладеного авторка даної роботи висуває наступні тези:

- 1) розвиток туризму сприяє економічному зростанню Верховинської ОТГ;
- 2) етнографічні особливості Верховинщини, її культурні та історичні надбання, дотичність до життєпису відомих діячів української історії та культури – вагома складова для розвитку туристичної галузі;
- 3) збереженню культурних традицій, розвитку творчої молоді сприяє утримання селищною радою комунальних закладів освіти та культури (будинків культури, музичної школи, музею) та підтримка народних художніх колективів, організація тематичних свят та фестивалів;
- 4) необхідне ефективне залучення недержавних громадських, міжнародних та приватних організацій до збереження та ефективного використання історичної та культурної спадщини краю через реалізацію спільних проектів та програм;
- 5) з метою популяризації історичної та культурної спадщини, місцевих виробників крафтової продукції, туристичних об'єктів та ремесл тощо необхідно використовувати усі наявні засоби, зокрема, інформаційні можливості інтернет-

мережі, соціальні платформи, електронні путівники, сайти туристичних агенцій, представників популярної культури тощо;

б) вжиття заходів для збереження, вивчення і популяризації культурної спадщини та етнографічних особливостей на території громади необхідне не лише для залучення туристів, але й для виконання інших завдань, зокрема: наукової роботи, виховання населення у патріотичному дусі, збереження української ідентичності у всіх її проявах, а також створення позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

3.2. Роль музеїв у збереженні культурної спадщини Гуцульщини

На сьогодні музеї потрапили у складне становище – вони у пастці конкуренції з іншими суб'єктами індустрії культури та відпочинку, як до прикладу, аквапарки чи концертні майданчики. Конкурувати з якими у ситуації, коли людина обирає як витратити свій час та гроші, класичний варіант функціонування музеїв, як консервативної, пропахлої нафталином пам'ятково-охоронної інституції відійшов у минуле і не привабливий ні для туристів, ні для місцевих поціновувачів культури та історії, ні навіть для професіоналів у сфері історії, літератури, етнографії чи мистецтва [76, с. 173].

З початком в Україні процесів децентралізації (реформа місцевого самоврядування, що розпочалася у 2014 році – прим. автора) все більше повноважень, зокрема і у сфері культури, перейшло на плечі територіальних громад. Чимало міжнародних організацій впроваджували в Україні програми, зокрема, інформативні та навчальні, для того, щоб українці змогли впоратись із новими викликами за допомогою сучасних методів господарювання – менеджменту у сфері культури. До прикладу, Goethe-Institut в Україні, представляючи проект «Дорожня карта для культурного розвитку в Україні, ще у 2015 році зазначав, що у кожному районі, громаді існують «напівживі» інституції культури – бібліотеки, будинки культури, краєзнавчі музеї, які часто не мають суспільної ваги у громаді, але володіють значним матеріальним потенціалом і бюджетним фінансуванням. Проектом важливу роль надається залученню громади до управління та реанімації таких об'єктів, зокрема, музеїв та створенню на їх базі

сучасних комунікаційних платформ. Музеї можуть стати тим культурним центром навколо якого розвиватиметься культурне життя регіону, що матиме зворотній ефект – розвиток самого музею [41, с. 35].

До культурних цінностей відносяться, об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні, зокрема: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову цінність тощо [46].

Важливість музеїв полягає у тому, що так би мовити, «продукти музею» включають не лише експонати та послуги, що надаються відвідувачам, наприклад, екскурсійні, а й враження та переживання, які складно знайти в інших місцях. Такі емоційні та естетичні переживання неможливо створити без відповідного контексту, складовими якого виділяють п'ять базових елементів: по-перше – це сам музей (будівля, інтер'єр, зали); по-друге – об'єкти (експонати, колекції, виставки); по-третє – матеріали для інтерпретації (вказівники, таблички, інформаційні дошки, каталоги) та путівники; четверте – екскурсії та програми (лекції, фестивалі, конкурси, вікторини); по-п'яте – послуги (кафе, сувенірні крамнички, кімнати відпочинку) [84, с. 108].

Зазначені складові надають музею унікальності, формують бренд і залучають відвідувачів. При цьому дослідники застерігають від повної комерціалізації музею як небажаної, оскільки це може призвести до дисбалансу функцій музею, скорочення науково-дослідної роботи, освітніх програм, а також до «розмиття» головного призначення музею як інституту, завданням якого є збереження, вивчення та пропагування загальнолюдських цінностей. Крім того, вимоги до

музеїв «виконувати встановлені законами нормативи» та «заробляти самим» змушують співробітників із великими зусиллями пробиватися у комерційні відносини та приділяти увагу платоспроможності закладу, а не корисній ролі музею та його прямим функціям [80, с. 19].

Отже, перед працівниками та засновниками (власниками) музеїв, зокрема державних та комунальних, постає важливе та складне завдання зберегти експозицію, унікальні експонати, а інколи і саму будівлю музею, проводити науково-дослідницьку роботу, нести світло культури та освіти, впроваджувати новітні методи роботи, залишаючись одночасно рентабельною організацією. Що на даний час дуже складно виконати. Важливо зазначити, що освітній потенціал місцевих музеїв також важко переоцінити, дана тема варта окремого дослідження.

До прикладу, тематичні екскурсії, що пропонують у музеї гуцульського побуту та мистецтва «У трембітаря» (сmt. Верховина) надають цінний освітній досвід. Загалом на території Верховинської ОТГ за різними відомостями нині діє близько 30 музеїв [130, с. 50]. Авторкою даної роботи за відомостями з офіційних сайтів та відкритих інтернет-джерел сформовано перелік музеїв комунальної та приватної форм власності, розташованих на території Верховинської територіальної громади [див. додаток Д].

Найвідоміші та найстаріші за часом створення музеї Верховинщини організаційно належать у якості філій до Івано-Франківського Краєзнавчого музею. Варто зазначити, що колектив цього музею проводить науково-дослідницьку, реставраційну роботу, працює над експозицією, що демонструє природу, історію, культуру та етнографію усієї Івано-Франківщини, зокрема, і гуцульського краю – Верховинщини. Серед чотирьох етнографічних регіонів Прикарпаття у відділі народного мистецтва музею наявні найкращі зразки робіт народних майстрів Гуцульщини, що представляють народні промисли: художня різьблення і випалювання на дереві, вироби зі шкіри, художню обробку металу, кераміку, ткацтво, вишивку та писанки [54].

Найстарішим музеєм Верховини є згаданий у першому розділі роботи Історико-краєзнавчий музей «Гуцульщина», відкритий ще у 1938 р. за ініціативи

депутата Польського сейму П. Шекерика-Дониківа. Доля музею була трагічною – за радянської влади (з 1939 р.) будинок музею віддали прикордонникам [86].

Аж три філіали Івано-Франківського краєзнавчого музею розташовані у селі Криворівня Верховинської селищної ради: літературно-меморіальний музей Івана Франка, музей Михайла Грушевського і хата-гражда Харуків. Криворівня – мальовниче гуцульське село, що має видатну історію пов'язану із життям та творчістю видатних українських громадських діячів, учених, письменників, поетів, художників. Найвідомішим є Іван Франко, який майже щоліта (з 1901 по 1914 рр.) приїжджав сюди на відпочинок. У 1953 р. було відкрито кімнату-музей І.Франка, а у 1960 повноцінний меморіальний музей. У виставкових залах музею розповідають не лише про життя та творчість Івана Франка та інших діячів у Криворівні: поетеси Лесі Українки, українських письменників Гната Хоткевича та Михайла Коцюбинського, польського письменника Станіслава Вінченца та інших. Експозиція музею знайомить відвідувачів з соціально-економічним становищем Гуцульщини кін. ХІХ – поч. ХХ ст., побутом та гуцулів – відтворено інтер'єр гуцульської хати цього ж періоду. У виставковій залі музею експонуються роботи місцевих майстрів декоративно-ужиткового мистецтва. Традиційно Криворівня та музей І. Франка і досі залишається місцем відпочинку та зустрічей сучасних діячів культури та мистецтва [71].

З Криворівнею пов'язане життя видатного українського історика, першого Президента Української держави – Михайла Грушевського, який зачарований красою Верховинщини придбав у 2006 р. віллу, у якій з сім'єю проводив літо з 1907 по 1914 р.р. Нажаль, будинок спалили росіяни у 1917 р., однак на кошти громадськості Верховинщини побудовано новий будинок, де у 2003 році відкрито музейну експозицію, у якій розповідається про життєвий і творчий шлях М. Грушевського. У реконструйованій меморіальній кімнаті відтворено також інтер'єр робочого кабінету [70].

Музей «Хата-гражда» розташований у присілку Заріччя села Криворівня у древ'яному будинку-садибі побудованому в 1858 році, що належав родині Харуків. Після смерті родини Харуків, гражду викупив Івано-Франківський краєзнавчий

музей (1985 р.), після реставрації у 1993 р. тут було відкрито експозицію гуцульської господарки [140].

Відвідувачам пропонують оглянути унікальну архітектуру Гуцульщини, яка на сьогодні практично зникла, – комплекс складається з трикамерної хати, бокових та задньої притул, перпендикулярної кліті та огорожі, навіси якої досить широкі – понад два метри, що утворює вузенький викладений плиткою двір. У музеї зібрано багато автентичних предметів гуцульського побуту [140].

Також у Криворівні є дуже цікавий комунальної власності музей присвячений життю і творчості Параски Плитки-Горицвіт, який розпочав свою роботу у грудні 2022 р. За допомогу УПА 17-річна Параска була засуджена та відбула 10 років заслання у Казахстані. Повернувшись додому вона займалася фотографією, малювала ілюстрації, збирала фольклор, створювала рукописні книги власного авторства – понад 500 екземплярів; створила понад 100 ікон, 10 із яких нині зберігаються у храмі Криворівні. Її особистість викликає захоплення, її творчість є унікальною, багатогранною, дуже популярною серед мистецтвознавців, цікавою для вивчення та поширення [104].

Не можливо оминати увагою і ще один комунальний заклад, серед засновників також Верховинська селищна рада – Народний музей Гуцульського театру Гната Хоткевича, розташований у с. Красноїлля. У будинку, де зараз розміщено експозицію музею у 1908-1912 рр. працював з першим Гуцульським театром український письменник і громадський діяч Гнат Хоткевич. Цікава не лише експозиція музею, присвячена історії легендарного Гуцульському театру у минулому, але й діяльність відродженого – під керівництвом М. Дідушко та В. Сінітовича (у 1988 р.). Сучасний Гуцульський театр складають переважно нащадки колишніх акторів першого і другого поколінь театру, які сьогодні популяризують театральну спадщину Г. Хоткевича [97].

Особливо цікавими для ознайомлення туристів із культурою та побутом гуцулів, на наш погляд, є музеї, які розповідають про місцеві ремесла, показують процеси виготовлення традиційних для гуцулів продуктів та дозволяють відвідувачам не лише скуштувати сир чи наливку, доторкнутися до ткацького

верстата, але й взяти участь у майстер-класах з приготування бринзи чи вишивки, одягнутися у традиційний одяг, пограти на музичних інструментах. Можливості власноруч доторкнутися до історії та культури, стати на який час учасником (учасницею) процесу чи події, приміряти на себе образ гуцулки чи гуцула – викликають все більше інтересу серед туристів. Такі атракції пропонують музеї Верховини, до прикладу, основною родзинкою приватного музею сироваріння – «Хата-стая» є спеціально облаштоване місце «де роблять молоко», – так тут кажуть про готування сиру [79, с. 107].

Основу експозиції Галинки-Верховинки «Вишиванка» складають вишиті вироби, автентичні речі, інструменти і предмети побуту з усієї Гуцульщини. Перлинами музейних артефактів є ткани гуцульські ковдри, ткацькі верстати, килими, рушники, головні убори, пояси, взуття, понад 40 вишиванок, головні убори, пояси, взуття тощо. Особливий інтерес у відвідувачів викликають не лише унікальні старовинні предмети, де-яким із них понад 100 років. Головною особливістю музею можливість послухати старовинні гуцульські пісні у виконання господині, одягнутися у вишиванки, запаски та головні убори. Тут також проводять майстер-класи з ткацтва, прядіння, вишики, в'язання хусток і переміток [92].

У музеї «Галерія традицій та обрядів», окрім ознайомлення із зразками автентичного гуцульського одягу, можна скуштувати зготовані господинею місцеві страви, що подаються у традиційному посуді з глини, а ще й дізнатись про обряди, традиції та звичаї, ставши їх безпосереднім учасником. Власники музею проявили ентузіазм та креативність – з метою ознайомлення відвідувачів з традиціями та обрядами Верховинщини ще кілька років тому на базі музею були розроблені майстер-класи, окремі екскурсії, екскурсійні тури, які стали популярними. Серед них екскурсії: «В гості до таксидерміста», «В гості до трембітаря», «Стежками Карпатської ворожби», «В Жаб'євський каньйон»; майстер-клас гуцульської кухні, «Квест на шкільну гірку» та ін. [79, с. 108-109].

Музей фільму «Тіні забутих предків» розташований у старовинній гуцульській хаті Марії та Василя Хімчаків, які брали участь у зйомках, і разом з іншими місцевими акторами-аматорами зробили фільм автентичним та

надзвичайно правдоподібним. Екскурсія музеєм розповідає про творчість режисера С. Параджанова, про місцевих жителів, які знімалися у фільмі, а також про гуцульські традиції. Атмосфера музею неповторна і романтична – тут живе пам'ять про велике кохання гуцульських Ромео і Джульєтти – Палійчукового Іванка і Гутенюкової Марічки, оспіваних у повісті і фільмі [79, с. 103-105].

Музей кінофільму «Олекса Довбуш» (1959 р.) відкрили у Верховині під час проведення «Днів українського кіно». Гості музею поринуть не лише у процес створення кіно, а й відчують магію карпатських гір та атмосферу опришківського духу. Експозиція музею розповідає не лише про зйомки кінофільму «Олекса Довбуш», а й інших фільмів про Гуцульщину. Цікавою та сучасною особливістю музею є наявність великого мультимедійного екрану, що робить його справді простором для громади, куди б люди приходили спілкуватися та дивитися фільми, зокрема, ті, що зняті у Карпатах про Гуцульщину [89].

У темний холодний вечір до будинку-музею Параски Плитки-Горицвіт (с. Криворівня) прибувають колядники у традиційному гуцульському вбранні. Про свій прихід дім Параски вони повідомляють колядуванням під синхронний звук трембіт. У темряві колядники починають співати плес та легко підкидають вгору бартки, немов відбивають ритм мелодії [104].

Індустрія туризму в Карпатах, незважаючи на воєнний стан, продовжує розвиватися. У цьому вагому (чи не головну) роль на себе взяли місцеві підприємці та туроператори. Вони не лише розвивають мале підприємництво та зелений туризм, але й облаштовують власним коштом туристичні локації, створюють музеї та самі працюють над їх розвитком та популяризацією; у рекламних цілях запрошують відвідати Верховинщину блогерів та відомих людей.

Отже, музеї Верховинщини є не лише місцями із збереження, вивчення та популяризації гуцульської культури, але й базою для розвитку усіх видів туризму. Що своєю чергою є основою для розвитку підприємництва, туристичної інфраструктури, підтримки ремесл, місцевого крафтового виробництва, а також закладів харчування та готелів, кемпінгів, зеленого туризму.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі взятого до аналізу матеріалу, статистичних відомостей та побачених на власні очі вражень констатуємо наступне. По-перше – Верховинська ОТГ на території однойменного району Івано-Франківської області є однією з найбільших на Прикарпатті. ОТГ живе переважно лісообробною і туристичною галуззю. Саме за рахунок другої в районі були сформовані можливості для різних видів туризму, в тому числі зеленого, історико-культурного, культового, релігійного, музичного, етнологічного і ін.

Населені пункти Верховинської ОТГ представляють собою 1 селище та 19 сіл. Переважаючим етносом є гуцули. Переважаюча релігійна конфесія – ПЦУ. В регіону є давня історія, яка бере початок ще з часів Київської Русі і логічно завершується в ХХІ ст. Станом на зараз центром ОТГ є смт. Верховина (колишне Жаб'є), де розташовані найбільш зручні для туристів локації, місця відпочинку та є більшість необхідних сервісів для подальших походів у гірську місцевість. Багато змін для краю були відчутними не лише в добу польської, радянської та німецької окупацій, а також в ході нинішнього повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р.

ОТГ стало центром захистом для понад 10 тисяч вимушених переселенців з центральних та східних регіонів. Попри певні конфліктні ситуації на етнічному та мовному ґрунті, взаємодія ВПО з місцевим населенням є якісною та зберігає за собою нові можливості для громади в її соціально-економічному розвитку. Попри те, що ОТГ не є такою привабливою як скажімо Поляницька чи Яремчанська громади, в нашій краї зберігається великий інтерес гостей до історико-архітектурної спадщини.

Окрім церковної архітектури, яка є багатою на гуцульську оздобу, провідними центрами для історико-культурного туризму є н.п Верховина та с. Криворівня. Якщо в смт. Верховина провідними пам'ятками (музеями) є музей Гуцульщини та музей гуцульської магії, то в с. Криворівня переважають музейні комплекси на честь відомих українських культурно-громадських діячів.

Музейні комплекси на честь І. Франка та М. Грушевського, а також музей П. Плитки-Горицвіт є доволі відомими туристичними магнітами. Ці об'єкти є добре відомими як в регіоні, так і за його межами. Найбільш відвідуваним музеєм є будинок селянина В. Якіб'юка, де в 1901-1914 рр. часто гостював І. Франко в с. Криворівня. Хата збереглась в первісному виді та має чисельні експонати, що напряду пов'язані з Каменярем і його родиною. Музей є вигідною локацією для проведення мистецьких та освітньо-наукових, а також для офіційних заходів. Загалом, в с. Криворівня є 7 музеїв, які не є сполучені в музейну мережу, але кожен із них вартий уваги.

Не менш цікавими є музеї Гуцульщини, музичних інструментів і гуцульської магії в смт. Верховина. У кожному з них є своя аура та свій колорит, який передається через десятиліття з постійним оновленням експозицій. Ці зміни є динамічними і часто відповідають викликам часу та простору. Не без того, що певні речі варті цілого спадку, але ні – вони були, є і будуть мати музейне зберігання.

Звісно, що велика частина матеріальної спадщини Гуцульщини є втраченою через дві світові війни та розграбування приватними колекціонерами і іншими зайдами, які ласими на чуже майно. Багато чого вивезено закордон, в тому числі і у ворожу Московію. Поряд з тим, ніхто і ніколи не забере у нас нематеріальну спадщину – це і бринза, будз, трембіти, гуцульські писанки та одяг. На Гуцульщині і в тому числі у Верховинській ОТГ зростає попит на збільшення кількості продажу такої сувенірної продукції на локальних туристичних ринках. Також, завдяки інвестиціям від окремого відсотку жителів з числа ВПО та вкладень з ЄС, збільшуються можливості для крафтового виробництва пива, того ж будзу, бринзи та утворення окремих дизайнерських студій по деревообробці. З іншого боку, для того, щоб покращити інтерес до матеріальної та нематеріальної спадщини Гуцульщини у відношенні до її історико-культурного контексту, одного YouTube, Instagram чи Tiktok буде недостатньо.

Потрібно демонструвати якісний товар, просувати його через використання традиційного гуцульського сленгу, сценок з творів художнього жанру чи фільмів про Гуцульщину та завжди залишатись в останніх трендах моди в соцмережах.

Взаємодія з соцмережами, співпраця з блогерами, використання двомовного підходу до просування, покращення сфери послуг і зокрема дорожньої логістики в краї – це і є перші кроки до покращення загальної ситуації.

Для того, щоб покращити ситуацію зі збільшенням попиту на музеї у Верховинській ОТГ, потрібно активно просувати цю справу через нетиповий контент. Також, за можливості можна виплачувати премії за збільшення прибутків у музейному секторі ОТГ, давати соціальні пільги та бонуси для їх співробітників, а також – продавати сувенірну колекцію з логотипами місцевих музеїв, церков та інших архітектурних локацій на теренах громади. Звісно, що залучення професійних дизайнерів, SMM-менеджерів, спічрайтерів та інших спеціалістів вимагатиме нових інвестицій і інших витрат негрошового характеру.

Не без того, що пошук нових коштів можна було б знайти у співпраці з приватним сектором, у взаємодії з церквою та через ідеї від місцевої творчої молоді. Потрібно не лише чути кожну із сторін, а й знайти золоту середину в колі ідей та прийняти найбільш зручний концепт. Саме за рахунок вибудованої спільної позиції, ми уникнемо будь-яких конфліктних ситуацій і можливих маніпуляцій з боку конкурентів. Тим не менш, в плані популяризації історико-культурних об'єктів на території Верховинської ОТГ ще стоїть багато роботи.

На перспективу середини 2020-х рр. бачимо першочергово можливість з отриманим нами дипломом активно долучитись до досліджуваної нами проблем не теоретично, а практично. Саме на практиці через реально працюючі ініціативи нам треба сунути через всі можливі канали поширення інформації. Як з власної ініціативи, так і через командну роботу, залишатись байдужим до покращення можливостей для туризму та краєзнавства буде неправильним. Тому, будемо надіятись, що пропоновані у роботі ідеї стануть незабаром рушійною силою для змін у туристичній сфері Верховинської ОТГ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 20 років "Диким танцям": як співачка Руслана першою від України підкорила Євробачення та чим займається зараз. Фото. *Таблоїд*, 2024. URL: <https://tabloid.pravda.com.ua/person/20-rokiv-tomu-ruslana-lizhichko-peremogla-na-yevrobachenni-de-zaraz-artistka-2004171/>
2. 600-річна історія Жаб'є – серця Гуцульщини, захованого серед легенд і гір. *Інформатор*, 2024. URL: <https://kl.informator.ua/2024/08/15/600-richna-istoriya-zhabye-serczya-guczulshhyny-zahovanogo-sered-legend-i-gir/>
3. Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2000. 152 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та Методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. 395 с.
5. Біланич Г.П., Біланич Л.В. Національна культурна спадщина: пам'ятки України у Списку світової спадщини ЮНЕСКО /колективна монографія, 2021 С.17-26.
6. Білоус В. Етнографічні дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті ХІХ ст. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. 187 с.
7. Бондаренко Ю. Г. Європейський досвід популяризації історичної спадщини та культурного туризму: навчальний посібник. Львів: Растр-7, 2023. 254 с.
8. В Івано-Франківську презентували туристичний транскордонний проєкт «Карпатський культурний шлях». Офіційний сайт ІФ ОДА, 2022. URL: <https://www.if.gov.ua/news/v-ivano-frankivsku-prezentuvaly-turystychnyi-transkordonnyi-proiekt-karpatskyi-kulturnyi-shliakh>
9. Верховина. Найсмачніший випуск. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=A1bT5-8J6ZA>
10. Верховинська селищна рада. Офіційний сайт. URL: <https://verrada.gov.ua>

11. Верховинський національний природний парк. URL: <http://snpa.in.ua/verhovynskyuy-natsionalnyuy-pryrodnyuy-park/>
12. Верховинський район. ЕСУ, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-33696>
13. Верховинщина – край туризму. URL: <http://www.verkhovyna.info/ua/verkhovyna/>
14. Виставка "Священна Гуцульщина". Офіційний сайт ІФКМ, URL: <https://www.ifkm.if.ua/page205.html>
15. Виставка «Портрет місця і часу. Невідомий світ Параски Плитки-Горицвіт». Офіційний сайт ІФКМ, 2016. URL: <https://ifkm.if.ua/page136.html>
16. Відновили доступ до джерела мінеральної води «Верховинська». *Курс*, 2023. URL: <https://kurs.if.ua/society/vidnovyly-dostup-do-dzherela-mineralnoyi-vody-verhovynska/>
17. Влащенко Н.М., Божко М.М. Характеристика етнографічного туризму та його зв'язок з іншими видами туризму. *Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності: глобальні виклики»* (м. Харків, 15 квітня 2024 р.). Харків: ХНУМГ імені О.М. Бекетова, 2024. С. 308-309.
18. Вовк К. Стирання культурної ідентичності. Як росіяни знищують культуру в окупації? *Свідомі*, 2024. URL: <https://svidomi.in.ua/page/styrannia-kulturnoi-identychnosti-yak-rosiiany-znyshchuiut-kulturu-v-okupatsii>
19. Вовк О. Гуцульське житло як елемент матеріальної та духовної народної культури в історико-етнографічних дослідженнях. С.195-205.
20. Володимир Шухевич. Гуцульщина (1899). Усі томи. URL: <https://spadok.org.ua/biblioteka/volodymyr-shukhevych-gutsulshchyna-1899>
21. Всесвітня спадщина ЮНЕСКО. Офіційний сайт МКСК України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/nerukhoma-kulturna-spadshchyna/>
22. Гаврилюк А.М. Туризм і нематеріальна культурна спадщина в Україні :нові вектори розвитку в умовах децентралізації. *Тези доповідей III Міжнар. наук. практ. конф.-фестивалю «Нематеріальна культурна спадщина як сучасний*

туристичний ресурс: досвід, практики, інновації» (м. Київ, 14-15 листопада 2019 р.). К.: Вид. центр КНУКіМ, 2019. 279 с. С.80-83. С.80-83

23. Гавука П. Традиції гуцульської кухні URL: <https://gig.kosiv.biz/9902/>

24. Гастромандрівка слідами українських літераторів. URL: <https://ucf.in.ua/archive/61cb21443d7bab254a6b7904>

25. Географічне розташування та природні умови Прикарпаття. URL: <https://lib.if.ua/exhib/1534076504.html>

26. Гончарова К. У пошуках нових підходів до збереження нових підходів до збереження культурної спадщини: приватно-громадське партнерство. URL: <https://uccr.org.ua/news/u-poshukakh-novykh-pidkhodiv-do-zberezhennia-kulturnoi-spadshchyny-pryvatno-hromadske-parterstvo/>

27. Грабовецький В. Гуцульщина XIX – XIX ст. Історичний нарис : монографія. Львів : Вища школа, 1982. 150 с.

28. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Івано-Франківськ : Нова Зоря, Т. 3 : Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Івано-Франківськ, 2004. 464 с.

29. Грантовий сезон 2025: УКФ розпочав приймати заявки на програму «Культура. Регіони». URL: <https://ucf.in.ua/news/kultura-rehiony2025>

30. Грушевський М. С. Наші люди з карпатських сторін. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/History/Popular/NashiLjudyZKarpats.html>

31. Гуцульська коров'яча бриндза отримала захищене географічне зазначення. URL: <https://iftourism.com/news/article/guculska-korov-yacha-brindza-otrimala-zahishchene-geografichne-zaznachennya?fbclid=IwAR3uJJEqrC8v-YWBG16XCjcz>

32. Гуцульське весіле: секрети традиційного вбрання. *Vogue*, 2022. URL: <https://vogue.ua/article/culture/teatr/guculske-vesilye-sekreti-tradiciynogo-vbrannya-49151.html>

33. Гуцульський гердан хочуть внести до спадщини ЮНЕСКО. *Курс*, 2020. URL: <https://kurs.if.ua/society/guczulskyj-gerdan-hochut-vnesty-do-spadshchyny-yunesko/>

34. Гуцульський топірець, бартка. *Верховина-Life*, 2018. URL: <https://verkhovyna.life/news/2018/10/18/346/view>
35. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. К. : Наукова думка, 1987. 740 с.
36. Грещук В. Гуцульський діалект у мові сучасної української літератури. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*, 2018. Випуск XXXII-XXXIII. С.214-219.
37. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/>
38. Дмитрук І. Матеріальна культура гуцулів у польських етнографічних дослідженнях другої половини XIX – першої половини XX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 2008. № 17. С.525-531.
39. Договір № 52074 про надання гранту. URL: https://ucf.in.ua/storage/docs/05072019/52074_.pdf
40. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Чикаго – Львів : Логос, 1985. Т.1. 502 с.
41. Дорожня карта для культурного розвитку в Україні. URL: www.netzwerkkulturberatung.de/content/1-ueber/1-dr-patrick-s-foehl/1-publikationen/road-map-fuer-kulturelle-entwicklung-in-der-kraine/road_map_cultural_development_ukraine_goethe-institute_2015.pdf
42. Елементи нематеріальної культурної спадщини України у списках ЮНЕСКО. МКСК. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/elementy-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny-u-spyskah-yunesko/>
43. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: монографія. Львів : Афіша, 2006. Т. 2. Етнологія та мистецтвознавство. 2006. 812 с.
44. Жаб'є – гуцульська столиця. Портал Спадок, 2014. URL: <https://spadok.org.ua/gutsulschyna/zhab-gutsulska-stolytsya>
45. З фольклорно-етнографічної діяльності І.Я. Франка на Гуцульщині. URL: <https://lib.if.ua/franko/1308837895.html>

46. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (Документ 1068-XIV, Редакція від 15.11.2024) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>
47. Закон України «Про культуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
48. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
49. Закон України «Про музеї та музейну справу» (Документ 249/95-ВР, Редакція від 10.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр#n58>
50. Закон України «Про охорону культурної спадщини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
51. Закон України «Про статус гірських населених пунктів України» (в редакції від 13.12.2005). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-вр>
52. Закревська Я.В. Гуцульщина. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Guculshchyna> (останній перегляд: 10.01.2025)
53. Звіт Верховинського селищного голови Василя Мицканюка за 2023 рік. URL: https://verrada.gov.ua/files/_голови_2.docx
54. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Офіційний сайт. URL: <https://www.ifkm.if.ua/index.html>
55. Історико-краєзнавчий музей “Гуцульщина». Офіційний портал ІФКМ. URL: <https://www.ifkm.if.ua/gutsul.html>
56. Історія № 19. Руслана ЛИЖИЧКО. Співачка неповторного драйву. Людина року, URL: <http://www.ludinaroku.com.ua/ua/chetvert-veka-s-chelovekom-goda-letopys-sovremennogo-uspeha-ystoryya-19-ruslana-lyzhychko>
57. Історія Гуцульщини. Інформаційний портал Косів-Арт, 2020. URL: <http://www.kosivart.com/index.cfm/fuseaction/hutculschina.history/>
58. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / З.Ф.Пенюк (пер.з нім.) О. М. Масан (післямова). Чернівці : Молодий буковинець, 2000. 208 с.

59. Клапчук В. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли друга половина XIX – перша третина XX ст.) : монографія. Львів – Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. 508 с.
60. Клапчук В. Туризм та відпочинок на Гуцульщині у другій половині XIX – першій третині XX століть. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. №17. С.80-87.
61. Клим О. Гуцульщина. Енциклопедія Сучасної України Редкол. НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-25042>
62. Клим Р. Уздрів світ черговий номер журналу “Гуцульщина”. *Карпати media*, 2024. URL: <http://karpaty-news.com.ua/ocze-fajno/uzdriv-svit-chergovyj-nomer-zhurnalu-guczulshhyna/>
63. Ковпак Л.В. Гуцули. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Guculy> (останній перегляд: 27.01.2025)
64. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
65. Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної Спадщини. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/konventsia-yunesko-pro-okhoronu-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny/>
66. Конкурс проектів та програм місцевого самоврядування. Офіційний портал ІФ облради. URL: <https://orada.if.ua/конкурс-проектів-та-програм-місцевог/>
67. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради, 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред.– ред. від 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
68. Костиця М.М. Розвиток туризму як засіб збереження етнокультурної та історичної спадщини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Рахів, 1-5 вересня 2005 року). Ред. кол.: Гамор Ф. Д. (відп. ред.) та ін. Рахів, 2005. С. 206-211.

69. Кравців В.С., Жук П.В. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах. *Економіка України*. 1993. №12. С.5762.
70. Криворівнянський літературно-меморіальний музей Івана Франка URL: <https://www.ifkm.if.ua/franko.html>
71. Криворівнянський музей М. Грушевського. Офіційний портал ІФКМ. URL: <https://www.ifkm.if.ua/grush.html>
72. Крижанівська М. «Параджанов був справжнім гуцулом». *Захід*, 2014. URL: https://zaxid.net/paradzhanov_buv_spravzhnim_gutsulom_n1315779
73. Крип'якевич І. П. З історії Гуцульщини. – Літературно-науковий вісник, 1923 р., № 7, с. 238 – 244; № 11, с. 247 – 259; № 12, с. 338 – 343.
74. Кугутяк М. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат : каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / Івано-Франків. облдержадмін. [та ін.]. - Івано-Франківськ : [Манускрипт-Львів], 2011. Т. 1 : Сакральна спадщина Гуцульщини. 2011. 447 с.
75. Кузик С. П. Культурне середовище як особливий чинник розвитку географії туризму. *Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць*. В 4-х т. К.: ВГЛ Обрії, 2004. Т. 4. С. 113 – 114.
76. Кулиняк І. Я., Карий О. І., Прокопишин-Рашкевич Л. М., Огінок С. В., Бондаренко Ю. Г. Європейський досвід популяризації історичної спадщини та культурного туризму: навчальний посібник. Львів: Растр-7, 2023. 254 с.
77. Культурна спадщина України. Офіційний портал ВУЕ, 2022. URL: https://vue.gov.ua/Культурна_спадщина_України
78. Культурно–туристичний маршрут «Гуцульські сирні плаї». URL: <https://ucf.in.ua/archive/61cb1a03d97e966e9555153b>
79. Кутащук Г. Музеї селища Верховина, як збереження історії, автентичних традицій та етнографії. Матеріали науково-теоретичної конференції «Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи». Івано-Франківськ. 14 травня 2018 року. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Івано-Франківськ. 2018 С. 101-111.

80. Кушнір В. Інтерактивність, інклюзія та партисипація як магістральні лінії інноваційних практик музейної роботи. *Народознавчі зошити*. № 1 (163), 2022; С. 16-30.

81. Лаврук М.М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження): Монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. 288 с.

82. Луцюк Г. Жіночі головні убори Верховинщини (початок ХХ століття). *Матеріали науково-теоретичної конференції «Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи»*. Івано-Франківськ. 14 травня 2018 року. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Івано-Франківськ. 2018. С. 186-188.

83. Луцюк Г. Жіночі головні убори Верховинщини (початок ХХ століття). Матеріали науково-теоретичної конференції “Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи”. Івано-Франківськ. 14 травня 2018 року. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Івано-Франківськ. 2018. С. 186-188.

84. Луццай В. Еволюція гуманітарної науки про українську етнічну Матеріальну і духовну культуру та внесок Івана Франка / *Іван Франко у творенні української національної ідентичності: зб. наук. праць* / голов. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.; К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. С.107-121.

85. Мельник М.Т. Використання елементів традиційного українського костюма при створенні фешн-колекцій. *Блог історика*, 2012. URL: https://modoslav.blogspot.com/2012/08/blog-post_21.html

86. Меморіальний музей Петра Шекерика-Доникового у Верховині. URL: <https://www.0342.ua/news/2525066/memorialnij-muzej-petra-sekerika-donikovogo-u-verhovini>

87. Міжнародний гуцульський фестиваль. URL: http://www.kosivart.com/index.cfm/fuseaction/hutsul_festival.main

88. Морозюк О. Туристично-рекреаційний потенціал Верховинського Національного природного парку в умовах розвитку екологічного туризму. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2013. Випуск 43. Ч. 1. с. 59–68 .

89. Музей кінофільму "Олекса Довбуш", Верховина. URL: <https://karpaty.rocks/muzej-kinofilmu-oleksa-dovbush-verhovyna>
90. Музей Петра Шекерика-Доникового. URL: https://museum-portal.com/ua/muzeji/279_muzej-petra-shekerika-donikovogo
91. Музейний портал. URL: <https://museum-portal.com/ua/muzeji>
92. Музей-садиба Галинки Верховинки (Музей Вишиванки), Ільці. URL: <https://karpaty.rocks/muzej-sadiba-galinki-verhovinki-muzej-vishivanki-ilci>
93. Мусієнко І. В. Етнографічні групи лемків, бойків та гуцулів у сучасній історіографії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Історія.* 2011. № 965, вип. 43. - С. 109-118
94. Нагірняк В. Де перегук віків...Верховинщина має потенціал стати своєрідним клондайком туризму в Україні. *Галичина*, 2021. URL: <https://galychyna.if.ua/analytic/de-pereguk-vikiv-verhovinshhina-maye-potentsial-stati-svoyeridnim-klondaykom-turizmu-v-ukrayini/>
95. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 14.10.2011 № 389 «Про затвердження Положення про національний природний парк «Верховинський». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0389737-11#Text>
96. Наказ Міністерства культури України №105 від 12.02.2018 «Про затвердження Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0105734-18#n50>
97. Народний музей Гуцульського театру Г. М. Хоткевича. URL: <https://karpaty.rocks/narodnyy-muzej-guculskogo-teatru-g-m-hotkevycha>
98. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/natsionalnyy-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy/>
99. Національний природний парк «Верховинський» URL: <https://verkhovynskyi-park.in.ua/pro-nas/pro-park/>
100. Нематеріальна спадщина: 5 рецептів борщу з різних регіонів України. URL: <https://bzh.life/ua/eda/nematerialnoe-nasledie-5-reczeptov-borshha-iz-raznyh-regionov-ukrainy/>

101. Офіційний сайт Івано-Франківського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка. URL: <https://www.dramteatr.if.ua/show/>
102. Павлова К. Унікальні традиції українських гуцулів. URL: <https://destinations.ua/uk/archive-18-21/authentic-ukraine/510-unique-traditions-of-hutsuls-in-ukraine>
103. Паньків Н. Туристичне ресурсознавство: навч. посібник. Львів: Український бестселер, 2011. 238 с.
104. Параска Плитка-Горицвіт та її магичний реалізм. URL: <https://povaha.org.ua/paraska-plytka-gorytsvit-ta-yiyi-magichnyj-realizm/>
105. Паска Т. Етнопедагогічний потенціал музеїв Гуцульщини. Зб. наук. пр. *ЛьГОС*. 2021. № 2. С. 96–99.
106. Паска Т. Місце і роль Гуцульщинознавства в сучасній українській національній школі (персоналістичний контекст). *Обрії*. № 1(46), 2018. С.122-126.
107. Паска Т. Розвиток гуцульщинознавства в системі національної освіти і виховання дітей та молоді (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2022. 613 с.
108. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/239966145>
109. Перелік фермерських господарств Івано-Франківської області станом на 1 січня 2021 року. URL: <https://www.if.gov.ua/storage/app/sites/24/documentu-2021/perelik-fg.pdf>
110. Писаний Камінь — культове місце сили Карпат. Портал Спадок, 2014. URL: <https://spadok.org.ua/megality-karpat/svyatylyshche-pysanyy-kamin>
111. Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні. Спілка сільського зеленого туризму України, 2019. URL: <https://greentour.com.ua/pidtrymka-rozvytku-systemy-geografichnyh-zaznachen-v-ukrayini/>

112. Плетос, С. В. Етнічний туризм Одеської області: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Науково – практичний економічний журнал «Економічні студії»*, 2019. № 2 (24). С. 176-180 с.

113. Положення про Музейний фонд України, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-п#Text>

114. Пониполяк П. Верховина Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. URL : <https://esu.com.ua/article-33684>

115. Потоцька Ю.І. Феномен етнічного ренесансу в контексті глобалізації. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Вип. 57. 2017. С. 39 – 43.

116. Про район. Офіційний портал Верховинської райради, 2024. URL: https://verkhovynarada.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=17&catid=2&Itemid=157

117. Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області/ Рішення Івано-Франківської обласної ради від 31.07.2020 № 1510-36/2020 /сьоме демократичне скликання (36 сесія)/ URL: <https://orada.if.ua/decision/1510-36/>

118. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Верховинської селищної ради на 2024 рік, затверджено рішенням сесії Верховинської селищної ради №450-34/2024 від 25.01.2024 р. URL: https://verrada.gov.ua/files/_CEP_1.docx

119. Радович Р. Новітня архітектура гуцлів: особливості та специфіка формування. *Народознавчі зошити*. № 5 (167), 2022. С. 1059-1079.

120. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/998_164

121. Рекреаційні можливості Верховинського краю. URL: <http://www.verkhovyna.info/ua/verkhovyna/recreation/>

122. Решетілова О, Панасенко В. Інформаційні технології та їх вплив на міжкультурну комунікацію. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні*

стратегії розвитку : матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 95-річчю ХДАК (21–22 листоп. 2024 р.) У 2 ч. Ч. 1 / Харків. держ. акад. культури ; [під ред. доц. Н. Рябухи та ін.]. — Харків : ХДАК, 2024 С. 223-225

123. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 714-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Івано-Франківської області» URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorijteritorialnih-gromad-ivano-frankivskoyi-oblasti-714-120620>

124. Салій О. Гуцульщина як locus amoenus. Засновки до вивчення гуцульського тексту. *Українське літературознавство*. 2018. Випуск 83. С. 65–75.

125. Сеньків І. Гуцули очима чужинців. *Гуцулія*. 1985. Ч. 1. С. 12–22.

126. Сеньків І. Гуцульська спадщина: Праці з життя і творчості гуцулів К.:Українознавство, 1995. 512 с.

127. Сивий М. Паранько І. Географія мінеральних ресурсів України : монографія. Львів: Простір М. 2013. 684 с

128. Скільки українців подорожує країною під час війни? ДАРТ, 2022. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/skilki-ukrayinciv-podorozhuie-krayinoyu-pid-chas-viyni>

129. Соціально-економічний паспорт Верховинського району Івано-Франківської області, 2018. URL: <https://data.gov.ua/dataset/a7249ab0-f339-4848-bfa0-b688f30135fa>

130. Стратегія розвитку Верховинської селищної територіальної громади на 2024 – 2028 роки. URL: <https://verrada.gov.ua/selyshna-rada/article1713439381/>

131. Суспільне Мовлення. URL: <https://corp.suspilne.media>

132. Таємниці Карпат: Верховина як криниця незайманої природи та древніх гуцульських традицій. URL: <https://karpaty.rocks/tayemnyci-karpat-verhovyna-yak-krynycya-nezaymanoyi-pryrody-ta-drevnih-guculskyh-tradyciy>

133. У Верховині вирішили відновити випуск мінеральної води «Верховинська». *Фіртка*, 2016. URL: <https://firtka.if.ua/blog/view/u-verhovini-virisili-vidnoviti-vipusk-mineralnoi-vodi-verhovinska115848>

134. У день народження Бандери росіяни знищили музей Шухевича у Львові. *Новинарня*, 2024. URL: <https://novynarnia.com/2024/01/01/u-den-narodzhennya-bandery-rosiyany-znyshhyly-muzej-shuhevycha-u-lvovi/>
135. У Криворівні на Франківщині під час різдвяних свят колядники збирають гроші для ЗСУ. *Суспільне Івано-Франківськ*, 2024. URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/905727-u-krivorivni-na-frankivsini-pid-cas-rizdvanih-svat-koladniki-zbiraut-grosi-dla-zsu/>
136. Указ Президента України №703/2009 «Про збереження та популяризацію гуцульської культури». Офіційний портал ОПУ, 2009. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7032009-9403>
137. Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. К., 2007. 400 с.
138. Українська культурна спадщина: матеріальні та духовні надбання нації. МКСК, 2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/ukrayinska-kulturna-spadshhyna-materialni-ta-duhovni-nadbannya-nacziyi/>
139. Филипчук Л.Ю. Гуцульщинознавство в системі шкільної історичної Дипломна робота. ПНУ імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2023. 165 с.
140. Хата-Гражда Харуків. Офіційний сайт ІФКМ. URL: <https://www.ifkm.if.ua/grajda.html>
141. Химинець В.В. Цімболинець Г.І. Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. *Регіональна економіка*, 2020. №3. С.57-64.
142. Чапленко В. Гуцульський говір. *Портал Спадок*, 2014. URL: <https://spadok.org.ua/etnolingvistyka/hutsulskyy-hovir>
143. Челяк О. Як пастухи спілкувалися на гуцульських полонинах: традиція гоюкання, егокання і гоєкання та її зображення в кіно. *Суспільне Культура*, 2024. URL: <https://suspilne.media/culture/849085-ak-pastuhi-spilkuvalisa-na-guculskih-poloninah-tradicia-goakanna-egokanna-i-goekanna-ta-zberezenna-v-kino/>
144. Чому тобі варто обрати Верховину, якщо плануєш подорож до Карпат? URL: <https://34travel.me/gotoukraine/post/verkhovyna>

145. Чулак М. Бісерні прикраси Карпатського краю. Апріорі, 2015. 168 с.

146. Чулак М. “Гердан – спадщина віків”. Офіційний сайт ІФКМ. URL: <https://www.ifkm.if.ua/page215.html>

147. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / Петро Шекерик-Доників. — Брустурів : Дискурсус, 2020. 832 с.

148. ЮНЕСКО надало посилений захист 20 об'єктам культурної спадщини. МФА, 2023. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/news/yunesco-nadalo-posilenij-zahist-20-obyektam-kulturnoyi-spadshchini-ukrayini>

149. Як Володимир Гнатюк та Михайло Грушевський Михайла Коцюбинського в Карпати заманювали, і що з того вийшло. URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-volodymyr-hnatiuk-ta-mykhaylo-hrushevskyy-mykhayla-kotsiubynskoho-v-karpaty-zamaniuvaly-i-shcho-z-toho-vyyshlo/>

150. Яремко Б. Трембіта як пам'ятка духовної культури гуцулів. *Проблеми етномузикології*, 2009. Випуск 4. С. 260—268.

151. Ясінська О.В., Федів І.С. Традиція гуцульської писанки. URL: <https://authenticukraine.com.ua/blog/tradicia-guculskoi-pisanki>

152. Яців Д. Пенкалюк С. "Якщо не буде цих полонин, то ми — вже не гуцули". Репортаж із полонини Веснарка на Франківщині. *Івано-Франківськ*, 2024. URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/799613-akso-ne-bude-cih-polonin-to-mi-vze-ne-guculi-reportaz-iz-polonini-vesnarka-na-frankivsini/>

153. Яців Д. Усатюк С. "Найцінніший експонат — це її стиль життя". Як на Франківщині бережуть пам'ять про мисткиню Параску Плитку-Горицвіт. *Суспільне Івано-Франківськ*, 2023. URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/347032-najcinnisij-eksponat-ce-ii-stil-zitta-ak-na-frankivsini-berezut-pamat-pro-mistkinu-parasku-plitku-goricvit/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік найбільших діючих підприємств на території Верховинської ОТГ

Найменування підприємства	Юридична адреса	Продукція, що випускається
ТОВ "СПІЛЬНЕ УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО "КРОНА"	смт. Верховина, вул. Жаб'євська, буд. 57 А	Пиломатеріали обрізні, заготовки для піддонів, дошка для підлоги чорнова, вагонка радіусна, фальшбрус
КП ВЕРХОВИНСЬКИЙ РАЙОННИЙ ЛІСГОСП	смт. Верховина, вул. І Франка, буд. 58	Пиломатеріали обрізні, необрізні, оциліндровочний брус, палетні заготовки
ПП ФІРМА АПОЛЛОН	смт. Верховина, вул. Жаб'євська, буд. 164	Вагонка, пиломатеріали обрізні
ТОВ «ВЕРХОВИНКА»	смт. Верховина, вул. Жаб'євська, буд. 1726	Фіточаї

Таблиця сформована авторкою за інформацією з відкритих джерел.

Іван Франко в Криворівні, 1912 р. Світлина з фондів Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. URL: <https://photo-lviv.in.ua/kryvorivnia-zhab-ie-urochyshche-pidliute-abo-iak-vidpochyvaly-ukrainski-intelektualy-v-karpatakh-naprykintsi-khikh-pochatku-khkh-st/>

На фото молода пара у традиційному гуцульському весільному одязі, 2018. URL: <https://versii.if.ua/novunu/merezhu-pidkoryuyut-svitlini-koloritnogo-gutsulskogo-vesillya-na-konyah-foto/>

ПЕРЕЛІК

пам'яток архітектури розташованих на території Верховинської територіальної громади Верховинського району, Івано-Франківської області

(витяг з Державного реєстру пам'яток архітектури національного значення та Державного реєстру нерухомих пам'яток України (пам'ятки містобудування і архітектури місцевого значення) до 2001 р.)

№	Назва пам'ятки за реєстром	Місцезнаходження	Датування	Охоронний номер
Державний реєстр пам'яток архітектури національного значення				
1.	Церква Пресвятої Трійці (дер.)	с. Верхній Ясенів	1882 р.	1145/1
2.	Дзвіниця церкви Пресвятої Трійці (дер.)	с. Верхній Ясенів	1917-1924 р.р.	1145/2
3.	Церква св. Апостолів Петра і Павла (дер.)	с. Красноїлля	1843 р.	1148/
4.	Дзвіниця церкви св. Апостолів Петра і Павла (дер.)	с. Красноїлля	1843 р.	1148/2
5.	Церква Різва Пресвятої Богородиці (дер.)	с. Криворівня	1818р.	1149/1
6.	Дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	с. Криворівня	1818 р.	1149/2
Державний реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки містобудування і архітектури місцевого значення)				
7.	Лікарня (дер.)	смт. Верховина, вул. Жаб'євська,4	1910 р.	634
8.	Житловий будинок (дер.)	смт. Верховина, вул. Жаб'євська,38	1938 р.	635
9.	Млин (дер.)	с. Верхній Ясенів	1779 р.	477
10.	Церква Пресвятої Трійці (дер.)	с. Ільці	1881 р.	637
11.	Дзвіниця церкви Пресвятої Трійці (дер.)	с. Ільці	19 ст.	638
12.	Житловий будинок (дер.)	с. Красник	1910 р.	639
13.	Театр (дер.)	с.Красноїлля	1910 р.	476
14.	Житловий будинок (дер.)	с. Криворівня, присілок Грушівка	1836 р.	477
15.	Гражда	с. Криворівня, присілок Заріччя	1790 р.	478
16.	Садиба М. Грушевського (дер.)	с.Криворівня	1906 р.	1101
17.	Гражда	с. Криворівня, присілок Осик	1925 р.	479

**ЕЛЕМЕНТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ,
що розташовані на території Верховинського ОТГ Івано-Франківської області**

(Витяг з Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України,
затвердженого Наказом Міністерства культури України від 12.02.2018 р. №105
(у редакції від 24.07.2024 р.)

№	Назва елементу нематеріальної культурної спадщини (ЕНКС)	Охоронний номер ЕНКС	Галузь нематеріальної культурної спадщини, представлена ЕНКС	Географічне розташування ЕНКС (територія Верховинської ОТГ)	Дата і номер рішення про включення ЕНКС до національного переліку (НП), виключення ЕНКС з НП, переміщення ЕНКС до іншого інвентарю, розширення географічного розташування ЕНКС
Інвентар нематеріальної культурної спадщини					
1.	Традиція гуцульської писанки	012н.к.с.	Звичаї, обряди, святкування; Традиційні ремесла	смт. Верховина, села Криворівня, Красноїлля	Наказ від 16.11.2018 № 995
2.	Гуцульська коляда та плеси Верховинського району Івано-Франківської області	018н.к.с.	Усні традиції та форми вираження; Виконавське мистецтво; Звичаї обряди, святкування; Знання та практики, що стосуються природи і Всесвіту	Села Віпче, Криворівня, Льці, Замагора, Буковець, Волова, Верхній Ясенів, Кривополе, Красник, присілки Плай, Підмагора смт. Верховина	Наказ від 28.12.2019 № 978
3.	Культура приготування українського борщу	022н.к.с.	Звичаї, обряди, святкування; Знання та практики, що стосуються природи і Всесвіту; Традиційні ремесла	Івано-Франківська область	Наказ від 13.10.2020 № 2182
4.	Карпатське ліжникарство	023н.к.с.	Традиційні ремесла	села Буковець, Верхній	Наказ від 13.10.2020 № 2182

				Ясенів, Криворівня, Ільці, Красноілля, Черетів Верховинської ОТГ	
5.	Гуцульська бриндзя	044н.к.с.	Знання та практики, що стосуються природи і Всесвіту; Традиційні ремесла	частина Івано-Франківської області	Наказ від 06.07.2022 № 228
6.	Українська писанка: традиція і мистецтво	046н.к.с.	Звичаї, обряди, святкування; Знання та практики, що стосуються природи і Всесвіту; Традиційні ремесла	Територія України. Писанка представлена в усіх областях сучасної України	Наказ від 06.07.2022 № 228
7.	Традиція повіншування Василів у селі Липівка Рогатинської територіальної громади Івано-Франківської області	068н.к.с.	Усні традиції та форми вираження; Виконавське мистецтво; Звичаї, обряди, святкування	Вся територія Івано - Франківської області.	Наказ від 04.05.2023 № 234
8.	Традиція гуцульського художнього дереворізьблення	071н.к.с.	Звичаї, обряди, святкування; Традиційні ремесла; Інше – сакральне мистецтво	села Криве Поле, Криворівня, Верхній Ясенів, Красноілля, Замагора, Голови Верховинської ОТГ	Наказ від 12.07.2023 № 380 (зі змінами - наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 27.07. 2023 р. № 406)
9.	Традиційні жіночі прикраси із бісеру на Прикарпатті	073н.к.с.	Традиційні ремесла	селище Верховина, село Криворівня Верховинської ОТГ	Наказ від 12.07.2023 № 380 (зі змінами - наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 27.07. 2023 р. № 406)

10.	Традиція Щедрого вечора в Україні	085н.к.с.	Усні традиції та форми вираження; Виконавське мистецтво; Традиції, обряди, святкування; Знання та практики, що стосуються природи і Всесвіту; Традиційні ремесла; Традиційна кухня	Вся територія України, однак кожна територія має свої регіональні особливості, а також традиція практикується за кордоном – українській діаспорі	Наказ від 26.12.2023 № 768 (зі змінами,- наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 18.01.2024 р. № 24)
11.	Культура традиційної гуцульської сирної пластики	096н.к.с.	Усні традиції та форми вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; Звичаї, обряди, святкування; Традиційні ремесла	Традиція побутує в селах селах Криворівня, та Красник Верховинської ОТГ	Наказ від 27.05.2024 № 378
Інвентар належних практик з охорони нематеріальної культурної спадщини					
1	Практика з охорони «Гуцульських узорів (орнаменту) та пов'язаного з ним культурного простору»	093н.к.с.		Програма поширюється на всю територію України через діяльність відділень МАН України та територію етнічного регіону Гуцульщина через діяльність партнера програми – Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського	Наказ від 26.04.2024 № 316

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0105734-18#n50>

ПЕРЕЛІК МУЗЕЇВ

розташованих на території Верховинської територіальної громади

№	Назва музею	Адреса	Про що розповідає експозиція музею, призначення
1	Історико-краєзнавчий музей “Гуцульщина” (філія Івано-Франківського краєзнавчого музею)	Смт. Верховина, вул. Івана Франка, 5А	Експозиція знайомить з природою, історією, культурою, побутом і мистецтвом Гуцульщини, а також з діяльністю гуцульських товариств та інших культурологічних організацій. Крім того до функцій музею входять збір, дослідження і популяризація матеріальних і духовних пам'яток гуцулів.
2.	Літературно-меморіальний музей Івана Франка (філія Івано-Франківського краєзнавчого музею)	с. Криворівня, присілок Москалівка	Експозиція присвячена видатному українському поетові та громадському діячу І. Франкові – періоду його перебування у Криворівні (1906-1914 р.р.) У музеї зберігаються меморіальні речі, якими користувався Франко та його відомі гості. Тут працювало понад 70 виставок на різноманітну тематику, зокрема: виставка писанок, виставки майстрів народної творчості тощо. У музеї відбуваються вечори, франківські читання, зустрічі, конференції та інше. У музеї є кімната, в якій відтворено інтер'єр гуцульської оселі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Представлено гуцульський одяг, декоративно-ужиткові речі.
3.	Музей Параски Плитки-Горицвіт	с. Криворівня, присілок Москалівка	Експозиція музею присвячена видатній жительці села — Парасці Плитці-Горицвіт, автору понад 1000 рукописних та власноруч переплетених й ілюстрованих книг. Представлена велика колекція зібраних нею ікон.
4.	Музей-садиба Михайла Грушевського (філія Івано-Франківського краєзнавчого музею)	с. Криворівня, присілок Грушівка	У цьому будинку відпочивав з сім'єю і працював видатний український державний діяч, історик М. Грушевський. Експозиція розміщена у двох кімнатах, де зберігаються копії різних матеріалів М. Грушевського, зокрема документація та світлини, а також твори відомого культурно-політичного діяча та науковця, особисті речі М. Грушевського.
5.	Музей "Хата-гражда" (філія Івано-Франківського	с. Криворівня присілок Заріччя	Музей "Хата-гражда" гуцульської господарки - історико-етнографічний музей, створений у хаті-гражді родини Харуків (орієнтовно кінця 18 ст.) Хата-гражда - характерний для Галичини тип садиби, коли житлове та господарські

	красзнавчого музею)		приміщення з'єднані між собою і утворюють замкнений прямокутний дворик, що нагадує фортецю Цей тип сільських садиб був поширений на Гуцульщині у XVII-XIX ст.
6.	Етнографічний музей старожитностей Гуцульщини	с. Криворівня, пр. Царина, 29	В експозиції представлені історичні розділи становлення Гуцульщини: давні часи (знаряддя збиральництва, мисливства, риболовлі), робота з деревом (дерев'яне будівництво), взірці декоративно-ужиткового мистецтва: гончарства, вироби з дерева, музичні інструменти (дримби, скрипки), періоди боротьби (Перша і Друга світові війни, опришківський рух), світлини різних часів та інше.
7.	Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика	сmt. Верховина, вул. І. Франка, 35	Музей організував етнограф і музикант Роман Кумлик (1948–2014). Експонати зібрані впродовж 30 років - предмети побуту та знаряддя праці, давній гуцульський одяг, грошові знаки різних часів та багато іншого, що дає уявлення про життя гуцулів. Унікальна колекція музичних інструментів, зокрема: скрипки (серед яких скрипки-довбанки і прямокутна скрипка), коза, цимбали, дримби, трембіти, роги тощо.
8.	Музей-сироварня Хата-стая.	сmt. Верховина, Жаб'євський потік	Хата-стая (сироварня) відкрита у 2014 р. Тут є дві кімнати з автентичними одягом та речами побутового вжитку (одна з них пристосована для майстер-класів), а також спеціально облаштоване місце, «де молоко роблять» (тобто готують сир).
9.	Хата-музей «Тіні забутих предків»	сmt. Верховина, Жаб'євський потік	Музей, присвячений історії знімання кінофільму «Тіні забутих предків». Музей пропонує перегляд стрічки «Тіні забутих предків» та ознайомлення з історією зйомок кіношедедру.
10.	Музей гуцульської магії	Верховина, Жаб'євський потік, 66-а.	В музеї вам розкажуть про духів, що населяють гори, ліси, річки та озера, та про способи боротьби з ними; містичні легенди та оповіді про магичні знаки та предмети, про людей з надприродними властивостями.
11.	Музей гуцульського побуту та мистецтва «У трембітаря»	сmt Верховина, прис. Швейково, вул. Шевченка	Експозиція присвячена походженню гуцулів, їх життю, гірському побуту, обрядам та традиціям. Тут для вас заграють та проведуть майстер-клас гри на різних музичних інструментах, а зустрічатимуть під звуки трембіти.
12.	Меморіальний музей Петра	сmt. Верховина,	Музей присвячений відомому війту Верховини, активному громадському діячу, актору, етнографу, письменнику і доброму газду Петру

	Шекерика-Доникова	вул. Черемшини, 1	Шекерика-Доникова, який писав твори гуцульським діалектом, зокрема, літературним шедевром є унікальний роман “Дідо Иванчік”, в якому зображено матеріальний і духовний світ гуцулів від давніх часів і до Першої світової війни.
13.	Криївка-музей УПА	сmt. Верховина, вул. Черемшини, 1	Розташований у підвалі музею Петра Шекерика-Доникова, експозиція присвячена історії героїчної боротьби українського народу в лавах УПА.
14.	Музей кінофільму “Олекса Довбуш”	сmt. Верховина, вул. Гуцульського повстання	Експозиція присвячена історії створення фільму «Олекса Довбуш» (кіностудія ім. О.Довженка, 1959 р.), а також про найвизначнішого опришка Карпат – Олексу Довбуша, показують світлини з фільму та раритетні речі.
15.	Музей ліжникарства	сmt. Верховина, вул. Жаб’євська, 21	Музей створено для збереження, відродження та популяризації гуцульських домотканих вовняних ліжників (покривал). Експозиція про історію їх виникнення, технологію виробництва та його обрядове значення для гуцулів.
16.	Музей Галерія гуцульських традицій та обрядів	сmt. Верховина, вул. Ю.Соломійчука 5/2	Музей створила місцева дослідниця Параска-Павла Рашковська, яка познайомить із колекцією родинних вишивок, розповість про народні прикмети, проведе майстер-клас із гри на дриббах та намотуваннях переміток і хусток
17.	Музей хата-гражда кінофільму “Анничка”	сmt. Верховина, Жаб’євський потік, 56	Хата-гражда (1913р.), яку обрали для зйомок фільму “Анничка” є яскравим прикладом гуцульської архітектури, культури та побуту. До тепер збереглося багато речей з побуту гуцулів, які використані у фільмі.
18.	Музей-садиба Галинки Верховинки (Музей вишивки)	с. Ільці	Етнографічний музей традиційного гуцульського одягу та вишитих виробів створила у власному будинку поетеса та фольклористка Галина Яцентюк (Галинка Верховинка.). В експозиції представлено понад 500 автентичних предметів гуцульського побуту, ткацькі верстати, ткани гуцульські ліжники, килими, вишиті рушники, вишиванки з усієї Гуцульщини та інші старожитності
19.	Музей грибів	с. Ільці	Приватний музей відкритий у приміщенні давньої дерев’яної гуцульської хати. Особливу атмосферу атракції додають тематично розписані кольоровими візерунками стіни і стеля. До послуг відвідувачів екскурсія, дегустація грибних страв.

20.	Музей гуцульського побуту	с. Красник	У музеї проводять майстер-класи з використанням стародавнього гуцульського побутового приладдя. Тут можна оглянути традиційні дерев'яні предмети посуду, меблі, ікони, традиційні музичні іструменти тощо.
21.	Музей «Дідова аптека»	с. Криворівня	Музей присвячений народній медицині гуцулів, тут можна довідатись про цілющі властивості карпатських трав, ягід, продегустувати чаї та настоянки
22.	Народний музей Гуцульського театру Гната Хоткевича	с. Красноїлля	Будинок, у якому розташований музей споруджений у 1906 р. на кошти громади села, як народний дім з читальнею, у ньому Г. Хоткевич створив Перший Гуцульський театр, з яким підкоряв театральні помости Галичини, Буковини, Польщі і Росії. Основні розділи експозиції: «Історія»; «Побут»; «Освіта і культура». Серед експонатів– метрикальні церковні книги, документи, фотографії, речі побуту і домашнього вжитку. Наступний розділ присвячений зв'язку Г. Хоткевича з Гуцульщиною, створенню і діяльності театру та його акторам.
23.	Музей історії села Верхній Ясенів	с. Верхній Ясенів, Присілок Горби, буд., 4А	Музей відкрито коштом громадськості та за підтримки Національного природного парку "Верховинський". Експозиція розповідає про історію, культуру і побут села, а також про видатних уродженців села як гуцульський музикант-віртуоз Роман Кумлик. Цікаві історичні світлини, карта перебування Лесі Українки та Івана Франка на Верховинщині, предмети побуту гуцулів.
24.	Музей лікарських рослин та карпатського зільництва	сmt. Верховина	У музеї можна почути про розвиток Карпатських гір з найдавніших часів, історію становлення народної медицини та траволікування, приготування ліків та бальзамів; побачити та почути розповіді про цілющі властивості рослин та грибів, а також багато цікавих історій пов'язаних з магією та віруваннями гуцулів. А також відвідати виробництво та дегустацію цілющих настоянок місцевого виробництва .

Перелік сформований авторкою дослідження за відомостями загальнодоступних інтернет-ресурсів (може бути не повним через створення нових приватних музеїв, не включені кімнати-музеї навчальних закладів, організацій тощо).